

LASTVINE – ENEOLITIČKO NALAZIŠTE U BENKOVCU

LASTVINE – AN ENEOLITHIC SITE IN BENKOVAC

LJUBKO MARIJANOVIĆ, mag. archeol. / *M. A. in Archaeology*

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju,
University of Zadar, Department of Archaeology
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2.,
HR-23000 Zadar,
bmarijan@unizd.hr

UDK: 904:711.4](497.5 Benkovac)“636“

904:738](497.5 Benkovac)“636“

DOI: 10.15921/archeo.1500

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Primljeno / Received: 2018-06-11

KLJUČNE RIJEČI:

*naselje, rani eneolitik,
kanelirana keramika,
Benkovac, Dalmacija*

U članku se obrađuju rezultati iskopavanja koja su 2009. – 2010. provedena na eneolitičkom naselju Lastvine u Benkovcu kod Zadra. Na temelju tipoloških i stilskih karakteristika keramičke građe, koja čini najbrojniju skupinu arheoloških nalaza, nalazište je sa sigurnošću moguće pripisati ranomu eneolitiku i povezati s više istodobnih pećinskih nalazišta na širem području istočnog Jadrana i zaleđa čiju najvažniju karakteristiku čini kanelirana keramika. Međutim, za razliku od njih, Lastvine su prvo nalazište na otvorenom, a istodobno i prvo jednoslojno naselje s tom keramičkom vrstom. Osim toga, stanovite razlike postoje i u tehnici izvođenja toga ukrasa.

KEY WORDS:

settlement, Early Eneolithic, channelled ware, Benkovac, Dalmatia

The papers deals with the results of the excavations conducted in 2009/2010 at the Eneolithic site of Lastvine in Benkovac near Zadar. On the basis of typological and stylistic characteristics of pottery that makes the most abundant group of archaeological finds, the site can be ascribed to the Early Eneolithic period with certainty and associated with a number of synchronous cave sites in the wider region of the eastern Adriatic and its hinterland whose main characteristic is channelled pottery. However as opposed to these sites, Lastvine is the first open-air site, and the same time the first single-layered settlement with this type of pottery. Furthermore there are certain differences in the technique of this ornament execution.

Baveći se prije tridesetak godina problematikom ranoga brončanog doba na širem području istočnoga Jadrana, a posebno njegovim eneolitičkim supstratom, na marginama svojih razmatranja B. Čović je dotaknuo i eneolitičko nalazište Lastvine u Benkovcu¹ ukazujući na njegovu povezanost s drugim istodobnim nalazištima na Jadranu i na značenje koje ono ima u stvaranju potpunije slike ranog vremenskog odsjeka toga perioda prapovijesti.²

Iscrpnije informacije o nalazištu, međutim, uslijedile su tek desetak godina kasnije, nakon manjeg iskopavanja pokusnog karaktera koje su tamo proveli J. Chapman i Š. Batović u okviru prostorno i problemski znatno šire postavljenih istraživanja na području Ravnih kotara koncipiranih u projektu *Neothermal Dalmatia*.³

Napokon, 2010. objavljena su dva primjerka akefalne antropomorfne plastike pronađena pri netom provedenom dodatnom iskopavanju koje je dodalo još jednu vrijednosnu dimenziju tomu nalazištu, ne samo zbog toga što se radilo o prvim nalazima te vrste na širem jadranskom području nego i zbog toga što je riječ o pojavi posve stranoj ovom kulturnom ambijentu.⁴ Međutim, budući da tom prilikom nisu iscrpno prikazani ostali rezultati istraživanja, jer je njihov nastavak planiran i u idućim godinama,⁵ ovaj prilog ima zadatak otkloniti upravo tu prazninu.

Premda je u lokalnoj toponimiji područje za koje je vezano nalazište poznato pod nazivom „Više Lastvina“, u ovomu prilogu zadržan je onaj stariji i jednostavniji naziv – Lastvine – koji je već ušao u arheološku literaturu.

Some thirty years ago B. Čović mentioned the Eneolithic site of Lastvine in Benkovac on the margins of his consideration of the Early Bronze Age in the wider area of the eastern Adriatic paying special attention to its Eneolithic substrate,¹ and indicating to its associations with other synchronous sites in the Adriatic and the importance it has in making a more complete image of the early chronological segment of this part of prehistory.²

More comprehensive information on the site were obtained only some ten years later, after small-scale trial trenching conducted by J. Chapman and Š. Batović within more extensive research in terms of space and subject in the area of Ravni Kotari within the *Neothermal Dalmatia* project.³

Finally in 2010 two examples of acephalic anthropomorphous sculptures were found in additional excavations that added another valuable dimension to this site, not only because these were the first finds of the kind in the wider Adriatic region but also because this phenomenon is foreign to this cultural environment.⁴ However since other research results have not been presented comprehensively on that occasion as their continuation was planned in the forthcoming years,⁵ this paper aims at filling this gap.

Although local toponymy suggests Više Lastvina as the name of the area where the site is located, in this paper the earlier and simpler name was retained – Lastvine – as it had already been accepted in the archaeological publications.

The Eneolithic settlement is situated in the central part of the field of Benkovac, present-

¹ B. ČOVIĆ, 1983, 135.

² Svoje opservacije B. Čović je temeljio na tada neobjavljenim nalazima prikupljenim na iskopavanju koja je na nevelikoj površini proveo M. Savić, tadašnji kustos Zavičajnog muzeja u Benkovcu. Nalazi i dokumentacija pohranjeni su u Zavičajnom muzeju u Benkovcu.

³ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 194-210.

⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

⁵ Zbog vrlo kompliciranih i osjetljivih imovinsko-pravnih odnosa planirani nastavak istraživanja nije bilo moguće provesti.

¹ B. ČOVIĆ, 1983, 135.

² B. Čović based his observations on unpublished finds at the time that were unearthed in the small-scale excavations conducted by M. Savić, curator of the Regional Museum in Benkovac. The finds and documentation were deposited in the Regional Museum in Benkovac.

³ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 194-210.

⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

⁵ Due to complicated and very delicate property disputes planned continuation of the research was prevented.

SLIKA 1. Položaj eneolitičkog nalazišta.

FIGURE 1 Topographic position of the Eneolithic site.

Eneolitičko naselje smješteno je približno u središnjem dijelu Benkovačkog polja, danas jednolično ravnoj površini obrasloj korovom, rijetkom šikarom i drugom, uglavnom niskom vegetacijom, na kojoj nema nikakvih reljefnih oblika ili kakvih drugih vidljivih pojava koje bi same po sebi sugerirale, ako ne i posve jasno ukazivale na postojanje prapovijesnog naselja (Sl. 1, 2). Čitav taj prostor do nedavne je prošlosti bio dosta intenzivno kultiviran i agrarno iskorištavan, pa su uz neke spore i dugotrajne prirodne procese postupnog izravnavanja prvotnih reljefnih oblika upravo te dugogodišnje aktivnosti vjerojatno najviše pridonijele njegovu potpunom preoblikovanju, dajući mu današnji izgled prostrane ravnine bez nagiba, savinutosti, razlomljenosti ili kakvih drugih reljefnih devijacija (Sl. 3). Međutim, posvemašnja agrarna neaktivnost u zadnjih dvadesetak godina preobrazila ga je u posve zapuštenu i bezličnu površinu kakvom se danas doima (Sl. 2).

Da je dobar dio toga prostora u prapovijesti ipak morao imati posve drugačiji izgled s

ly a monotonous flat surface overgrown with weeds, patchy underbrush and other mostly low vegetation, without any relief forms or any other visible traces that might at least suggest if not clearly indicate presence of a prehistoric settlement (Fig. 1, 2). This entire area has been intensively cultivated and exploited agriculturally until recently so that these long-term activities probably affected its complete transformation alongside some slow and lengthy natural process of flattening the original relief forms, providing it with its present-day appearance of a spacious plain without slopes, bends, breaks or any other relief deviations (Fig. 3). However lack of any agricultural works in the last twenty years has transformed it into an untended and dreary area as it looks today (Fig. 2).

The results of the 2009-2010 excavations testify to the fact that a large part of this region had to look differently in prehistory, having many relief deviations. This is best illustrated by the site segment that exhibits significant differences in altitude relations between the

brojnim reljefnim devijacijama posve jasno ilustriraju rezultati iskopavanja provedenih 2009. – 2010., pogotovo onaj njihov dio koji pokazuje značajne razlike u visinskim odnosima između današnje i prvotne površine, mikroreljefne devijacije i opći izgled prvotne površine, a u vezi s tim i izrazita neravnomjernost u rasprostiranju kulturnog depozita i njegova neujednačenost na različitim dijelovima istraživačke površine. U daljnjem izlaganju to će se sasvim jasno vidjeti.

original and present-day surface, microrelief deviations and general appearance of the original surface, and related distinctly uneven distribution of the cultural deposit and its lack of uniformity in different parts of the research area as will be clarified in further discussion.

As visible on the aerial photo, the Eneolithic site was located in a syncline of two parallel limestone folds, about 100 m apart; presently filled with younger sediments (Fig. 1, 3). Northern fold, probably originally lower than

SLIKA 2. Pogled na nalazište sa sjeverne strane.
FIGURE 2 View of the site from the north.

Kako je to vrlo dobro vidljivo na zračnom snimku, eneolitičko nalazište pozicionirano je u sinklinali dvaju paralelnih vapnenačkih nabora, međusobno udaljenih oko 100 m, a danas posve ispunjenoj mlađim sedimentima (Sl. 1, 3). Sjeverni nabor, vjerojatno i izvorno niži od južnoga, danas je posve utopljen u ravninu toga dijela polja, dok je onaj južni jasno istaknut kao reljefna razdjelnica prema njegovom južnom dijelu. Koritasti oblik sinklinale očigledno je procijenjen kao povoljna pozicija za organiziranje naseobine, premda je o kriterijima za takav odabir danas moguće

the southern one, is presently immersed in the plain of this part of the field, while the southern one is distinct as a relief division towards its southern part. Rounded shape of the syncline was evidently valorized as a favourable position for organizing a settlement though criteria of this selection can only be speculated about.

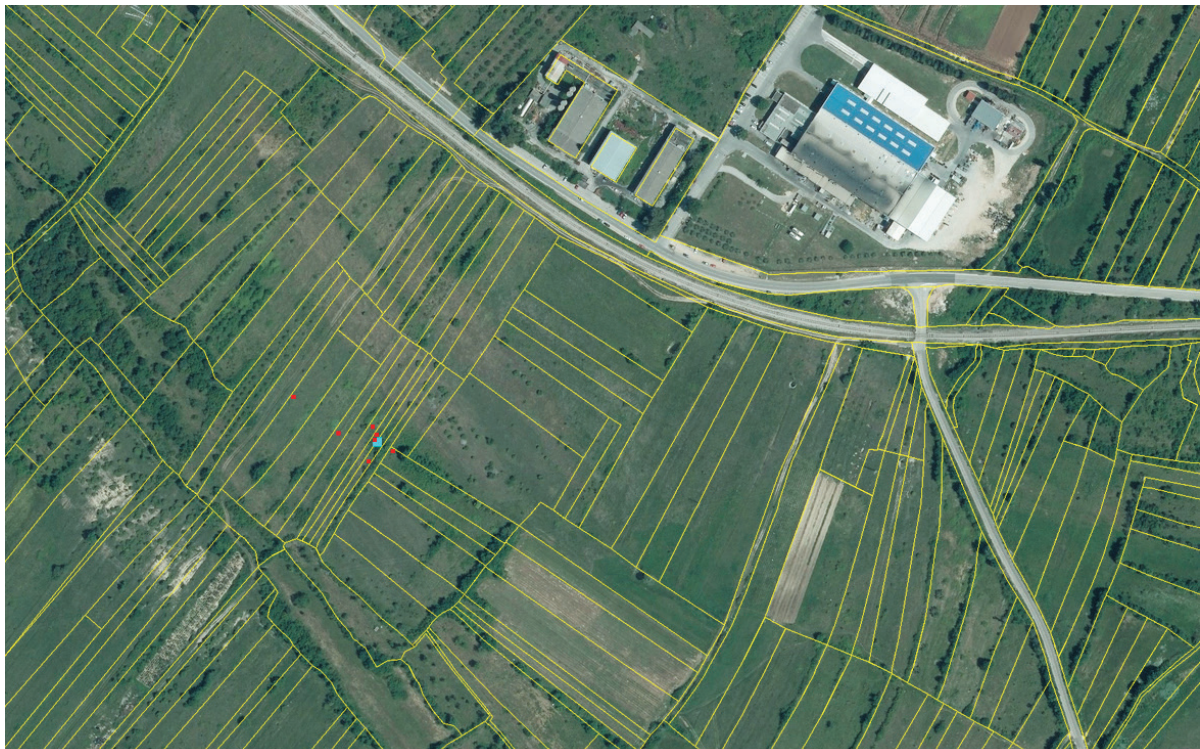
In their first report the researchers have estimated the area of the settlement area at 300x500 m.⁶ This estimation cannot be verified presently as the entire surface is covered

⁶ J. CHAPMAN et al., 1990, 33.

tek spekulirati.

U svom prvom izvješću, površinu naseobinskog prostora istraživači su procijenili na veličinu od 300 x 500 m.⁶ Tu procjenu danas nije moguće provjeriti jer je čitava površina pokrivena korovom i dosta debelim slojem humusa zbog čega eventualne površinske nalaze ili kakve druge indikativne pojave nisu uočljive. S obzirom na to, njegovu izvornu veličinu danas nije moguće ni izdaleka pouzdano utvrditi. No, neovisno o tomu, navedena

with weeds and rather thick humus layer hiding possible surface finds or any other indicative phenomena. Having all this in mind, its original area cannot be determined precisely. Regardless of that, mentioned estimate of the settlement size seems somewhat exaggerated even if we assume that it was based on some archaeological finds dislocated in postdepositional processes or finds that only illustrate different activities in immediate or wider surrounding of the settlement. Starting

SLIKA 3. Raspored pokusnih sondi 1990. i područja iskopavanja 2009. – 2010. (crveno: iskopavanje 1990., plavo: iskopavanje 2009.-2010.).

FIGURE 3 Distribution of the probes 1990 and the excavation area 2009-2010 (red: excavation 1990, blue: excavation 2009-2010).

procjena veličine naseobinske površine ipak se čini nešto pretjeranom čak i pod pretpostavkom da je u tu procjenu mogao biti uključen i dio arheoloških nalaza dislociranih u postdepozicijskim procesima ili nalaza koji samo ilustriraju različite aktivnosti u neposrednom ili širem okruženju naselja. Naime, polazeći od međusobne udaljenosti krajnjih točaka na kojima je provedeno iskopavanje 1990., koja

from the distance of about 100 m between the peripheral points where the excavation was conducted in 1990, and if we presume that the settlement covered the entire width of the syncline in which it was positioned, i.e. width of about 100 m, it is clear that it could not have exceeded the size of 1 hectare, at least not significantly.

Excavations by J. Chapman and Š. Batović were conducted on seven small and disjointed research areas and they encompassed two

⁶ J. CHAPMAN et al., 1990, 33.

se kreće oko 100 m, te pod pretpostavkom da je naselje zauzimalo čitavu širinu sinklinale u kojoj je pozicionirano, odnosno širinu od oko 100 m, jasno je da ono nije moglo prelaziti veličinu jednog hektara. Barem ne bitno.

Iskopavanjima J. Chapmana i Š. Batovića, provedenim kroz sedam malih i međusobno nepovezanih istraživačkih površina, obuhvaćena su dva dijela nalazišta, ali je ukupna istraživačka površina jedva prelazila onu na kojoj je pokusna iskopavanja proveo M. Savić. Tim su iskopavanjem potvrđene opservacije o vremenskoj i kulturnoj dimenziji koje je iznio B. Čović, a uz arheološke nalaze u užem smislu prikupljena je i značajna bioarheološka građa koja je u deficitarnosti istovrsnih nalaza s drugih istodobnih nalazišta pružila mogućnosti suptilnijeg nijansiranja ekonomskih postulata ranoeneolitičkih zajednica na ovom području.

S druge strane, o nasebinskim aspektima nalazišta to iskopavanje nije dalo nikakve informacije, što je posve prirodno s obzirom na njegov primarni cilj i njemu primjerenu metodu iskopavanja. To je istodobno i osnovni razlog zbog kojega je tijekom 2009. – 2010. na tom nalazištu pokrenuto dopunsko iskopavanje, a tome je prilagođena i strategija istraživanja.⁷

ISKOPAVANJE 2009. – 2010.

Kako je to navedeno već pri objavi dvaju primjera akefalne antropomorfne plastike s ovoga nalazišta,⁸ iskopavanjem je obuhvaćena kompaktna površina od 85 m², postavljene

segments of the site but nevertheless the total research area barely exceeded the one investigated in trial trenching by M. Savić. This excavation confirmed observations on the chronological and cultural dimension expressed by B. Čović. Alongside strictly archaeological finds significant amount of bioarchaeological material was collected that was important for offering possibilities of more subtle definition of the economic postulates of the Early Eneolithic communities in this region since these finds were deficient at other synchronous sites.

On the other hand, this excavation provided no information whatsoever on the settlement aspects which is not surprising if we have in mind its primary goal and the corresponding excavation method. At the same time that is the main reason why additional excavation was initiated in 2009-2010, and the research strategy was modified accordingly.⁷

EXCAVATION 2009-2010

As already mentioned in the publication of the two examples of acephalic anthropomorphic sculpture from this site,⁸ the excavation had encompassed a compact area of 85 m² placed immediately next to the two research units from the excavation by J. Chapman and Š. Batović. It was planned that the research area would expand successively in accordance with achieved results in the dynamics of further research (Fig. 3, 4).

Strategy of opening a larger compact sur-

⁷ Iskopavanje je provedeno u okviru znanstvenog projekta „Rani prapovijesni periodi na području istočnog Jadrana“ kojeg je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, a u iskopavanju su sudjelovali: mr. sc. D. Vujević, asistent na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru, M. Čurković, ravnatelj i kustos Zavičajnog muzeja u Benkovcu, diplomirani arheolozi: V. Glavaš i J. Popović te tadašnji studenti arheologije na Sveučilištu u Zadru: S. Dilber, A. Nakić, B. Lazinica, I. Huljev, K. Horvat, N. Očelić, B. Teklić, I. Volarević, M. Bodružić i M. Sajatovski.

⁸ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 36.

⁷ The excavation was conducted within a scientific project “Early prehistoric periods in the eastern Adriatic region” financed by the Ministry of Science, Education and Sport and was participated by: mr. sc. D. Vujević, research assistant at the Department of Archaeology of the University of Zadar, M. Čurković, director and curator of the Regional Museum in Benkovac, archaeologists V. Glavaš and J. Popović, and archaeology students from the University of Zadar S. Dilber, A. Nakić, B. Lazinica, I. Huljev, K. Horvat, N. Očelić, B. Teklić, I. Volarević, M. Bodružić, and M. Sajatovski.

⁸ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 36.

SLIKA 4. Istraživačka površina na početku iskopavanja .
 FIGURE 4 Research area at the beginning of the excavation.

na neposredno uz dvije istraživačke jedinice s iskopavanja J. Chapmana i Š. Batovića, koja se u dinamici planiranih daljnjih istraživanja trebala sukcesivno povećavati u skladu s postignutim rezultatima (Sl. 3, 4).

Strategija otvaranja veće kompaktne površine, s projekcijom njezina daljnjeg širenja, motivirana je prije svega pokušajem upoznavanja i razumijevanja naseobinskih dinamika jedne eneolitičke zajednice vezane za otvoreni prostor, ne samo zbog toga što prethodno provedena iskopavanja o tomu nisu dala nikakve rezultate nego i zbog toga što su dosadašnji podaci te vrste na području istočnog Jadrana u cjelini više nego skromni. Razumije se, te su praznine jednim dijelom uvjetovane time što većina danas poznatih naselja pripada nalazištima pećinskog tipa u kojima su naseobinske aktivnosti definirane specifičnostima zatvorenog prostora, dok su drugim dijelom generirane nedovoljnom količinom i kvalitetom informacija prikupljenih na iskopavanjima manjeg opsega i ograničenim površinama na nalazištima na otvorenom.

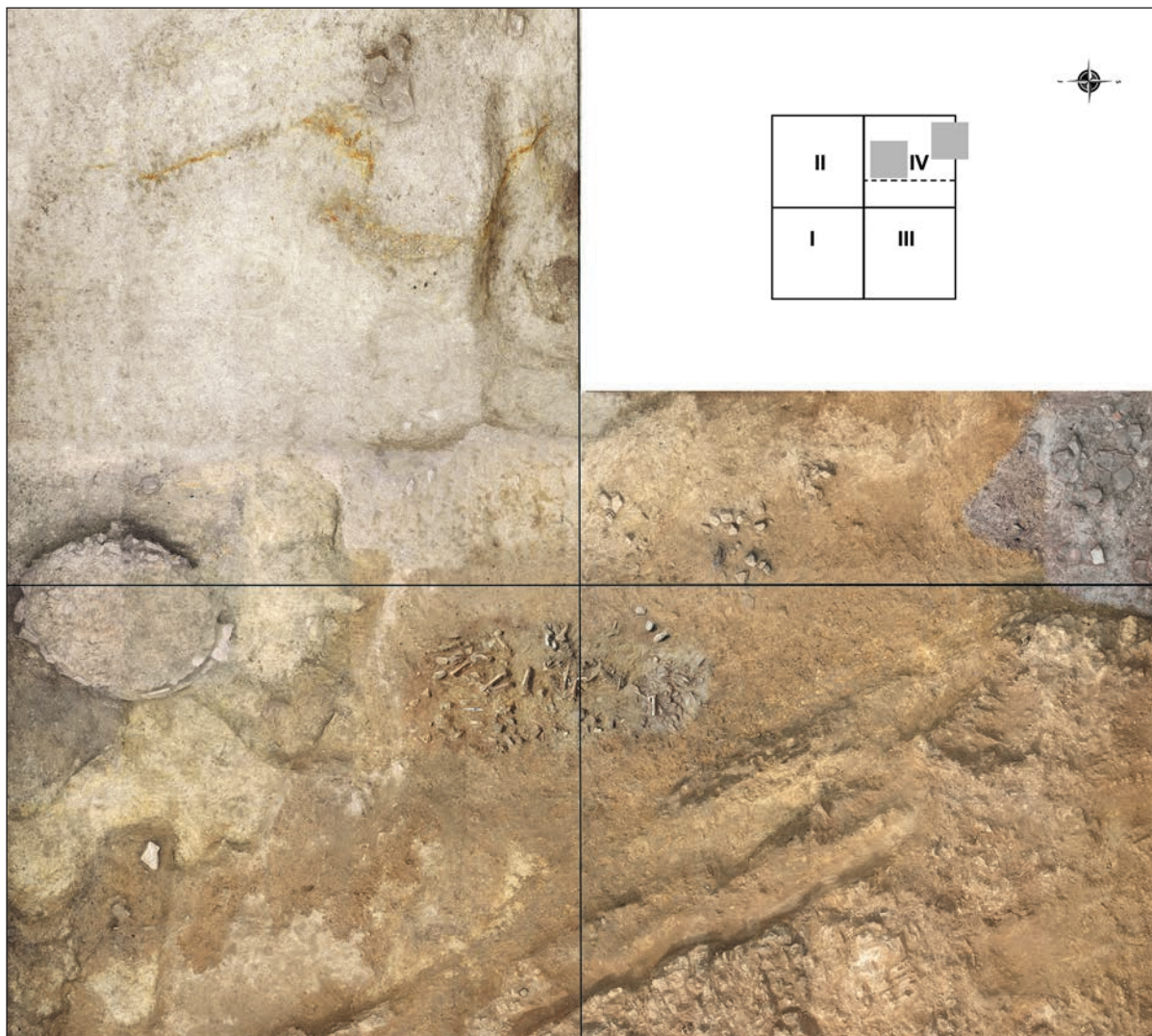
face, with projection of its further expansion, was motivated primarily by an attempt to understand settlement dynamics of an Eneolithic community associated with open space, not only because previous excavations offered no results in that respect but also because previous information of the kind are scarce in the area of the eastern Adriatic. On the one hand these gaps can be explained by the fact that most known sites belong to cave sites in which settlement activities were defined by specific qualities of the closed space while on the other hand these gaps are related to insufficient amount and quality of information gathered on small-scale excavations in limited areas at open-air sites.

Regardless of the fact that the excavation could not proceed as planned due to the mentioned reasons,⁹ so that the projected aims were not fully realized, basic results of the conducted excavations can be summarized as follows:

⁹ Cf. note 2.

SLIKA 5. *Prvotna površina i otkriveni objekti.*
 FIGURE 5 *Original surface and uncovered features.*

SLIKA 6. *Prvotna površina i otkriveni objekti (ortofoto).*
 FIGURE 6 *Original surface and uncovered features (orthophoto).*

SLIKA 7. Kv. I, južni profil.

FIGURE 7 Square I, south profile.

Neovisno o tomu što zbog navedenih razloga iskopavanje nije bilo moguće provesti u planiranom opsegu,⁹ pa ni projicirani ciljevi nisu posve ostvareni, osnovne rezultate provedenih iskopavanja moguće je sažeti na sljedeći način.

Prvo. Kulturni depozit nije ni približno ujednačen, a značajna odstupanja u njegovoj debljini postoje čak i na malim distancama unutar istraživanog dijela nalazišta. To je zasigurno posljedica reljefnih devijacija prvotne površine te s njima povezanih razlika u vrstama i intenzitetu naseobinskih aktivnosti u užem smislu. Tako na gotovo čitavoj površini kv. III depozit praktički ne postoji, a gotovo zanemariv broj sitnih ulomaka keramike potječe iz posve tankog humusnog i subhumusnog sloja, formiranog u debljini 0,35-0,40 m izravno na matičnoj vapnenačkoj podlozi (Sl. 5, 6). Posve je jednaka situacija i u krajnjem istočnom dijelu kv. I, ali kako je matična stijena ograničena samo na taj njegov dio, na ostatku površine depozit je formiran na kompaktnoj glinastoj pjeskulji koja tvori prvotnu površinu, a leži na dubini 1,00-1,40 m od aktualne površine. Međutim, kulturnom depozitu pripada samo donjih 0,60, odnosno 0,90 m, dok

Firstly. The cultural deposit is far from uniform, and there are significant deviations in its thickness even at small distances within the excavated segment of the site. This is definitely a consequence of relief deviations of the original surface, and related differences in types and intensity of settlement activities in the strict sense. In that way there is almost no deposit in the entire square II, and almost negligible number of small fragments from quite thin humus and sub-humus layer, formed in the thickness of 0,35-0,40 m, directly on the original limestone bed (Fig. 5, 6). The situation is identical in the peripheral eastern part of square I but since the bedrock is limited only to this part, the deposit was formed on the compact clayey sandy soil that forms the original surface, lying at the depth of 1,00-1,40 m from the present-day surface. However only lower 0,60 i.e. 0,90 m belongs to the cultural deposit, while upper 0,45 m consist of a more recent pedological formation (Fig. 5, 6). The most distinctly formed deposit was associated with square II in which the original surface lies at the depth of 1,20-1,60 m from the present-day surface. However in this square as well upper 0,45 m belongs to later pedological formations without any archaeological finds meaning that only lower

⁹ Usp. bilj. 2.

gornjih 0,45 m tvori mlađa pedološka formacija (Sl. 5, 6). Najizrazitije formiran depozit vezan je za kvadrat II u kojem prvotna površina leži na dubini 1,20-1,60 m od aktualne površine. Ipak, i u ovom kvadratu gornjih 0,45 m pripada kasnijim pedološkim formacijama u kojima nema nikakve arheološke građe, što samo po sebi znači da kulturnom depozitu u ovom kvadratu pripada donjih 1,10, odnosno 0,70 m (Sl. 5, 6). U svim dijelovima istražene površine, osim u kvadratu I, te se dvije formacije jasno razdvajaju prema razlikama u konzistenciji i boji. Mlađa formacija svijetlosmeđe boje dosta je rahla i ne sadrži arheološku građu ili su to samo rijetki ulomci posve usitnjene keramike, dok je kulturni depozit izrazito taman, zbijen i sadrži veliku količinu arheoloških nalaza različitih vrsta.

Drugo. Osim mikroreljefom i neujednačenim opsegom naseobinskih aktivnosti u širem smislu, razlike u količini depozita uvjetovane su i aktivnostima povezanim sa stambenim potrebama zajednice, što je jasno vidljivo u kvadratu II gdje je depozit i najizrazitiji, a jednim ga dijelom čini depozit jamskih objekata, djelomice ustanovljenih uz njegovu zapadnu stranu (Sl. 5, 11).

Treće. Unatoč navedenim razlikama u opsegu formiranja, depozit je na svim dijelovima istražene površine ujednačeno koherentan i bez ikakvih cezura koje bi upućivale na mogućnost ili potrebu izdvajanja užih vremenskih sekvenci u njegovu nastajanju (Sl. 7).

Četvrto. Ni na istraženju površini, a ni u profilima nije konstatirano postojanje bilo kakvih stratigrafskih elemenata ili pojava koje bi upućivale na ostatke nadzemnih objekata stambenog karaktera. Sa sigurnošću je moguće tvrditi da na istraženju površini nastambe te vrste nisu postojale. Međutim, uz sjevernu stranu djelomice istraženog kvadrata IV ustanovljen je manji dio ukopanog objekta čiju veličinu i približan tloris nije bilo moguće odrediti. Ipak, njegov unutrašnji dio, u onoj mjeri u kojoj ga je bilo moguće istražiti, pokazuje sve odlike stambenog prostora: depozit

1,10 or 0,70 m belong to the cultural deposit (Fig. 5, 6). In all parts of the excavated area, except for square I, these two formations are clearly distinguished on the basis of consistency and colour. Younger light brown formation is rather loose and contains no archaeological finds or only rare sherds of completely fragmented pottery, while cultural deposit is distinctly dark, compact and contains large amount of different archaeological finds.

Secondly. In addition to microrelief and uneven intensity of settlement activities in the wider sense, differences in deposit thickness are caused by activities associated with dwelling needs of the community, as clearly visible in square II where deposit is most distinct, and some of it consists of deposit of pits, partially defined next to its western side (Fig. 5, 11).

Thirdly. Despite mentioned differences in the scope of forming, deposit is evenly coherent in all parts of the excavated surface, without any breaks that might indicate possibility or need of distinguishing narrower chronological sequences in its formation (Fig. 7).

Fourthly. There were no stratigraphic elements or phenomena that might indicate the remains of above-ground dwelling objects in the excavated area or in profiles. However, along the northern side of partially excavated square IV a smaller part of a pit was found whose size and rough layout could not have been determined. However its inner part, to the extent we were able to explore it, shows all characteristic of a dwelling area: very dark deposit, considerable amount of soot and traces of burning, exceptionally abundant pottery and animal bones (Fig. 8, 9).

Two identical objects were found in the western part of square II and their general characteristics and content correspond fully to the previously described object (Fig. 10, 11). Since only their small parts were found in the excavated area it is difficult to say if these were two independent objects of the same type placed side by side or perhaps it

SLIKA 8. Kv. IV, dio ukopanog objekta s depozitom, prije iskopavanja.
FIGURE 8 Part of the pit in square IV, before excavation.

SLIKA 9. Kv. IV, dio ukopanog objekta nakon istraživanja.
FIGURE 9 Part of the pit in square IV, after excavation.

SLIKA 10. Ognjište iz kv. I-II i dijelovi jamskih objekata u kv. II.
FIGURE 10 *Hearth from square I-II and parts of pits in square II.*

SLIKA 11. Dijelovi jamskih objekata u kv. II.
FIGURE 11 *Parts of pits in square II.*

izrazito tamne boje, znatna količina gareži i tragovi izgaranja, izrazito velika količina keramike i životinjskih kostiju (Sl. 8, 9).

Dva istovrsna objekta ustanovljena su i u zapadnom dijelu kv. II, a njihova opća svojstva i sadržaj posve su podudarni s prethodno opisanim objektom (Sl. 10, 11). S obzirom na to da su na istraživanoj površini ustanovljeni samo manji dijelovi njihovih opsega, teško je reći radi li se o dva posve samostalna objekta iste vrste pozicionirana jedan pokraj drugoga ili je možda riječ o jednom ukopanom objektu složnije strukture, odnosno s dva ili više dijelova. Ipak, ova druga mogućnost izgleda vjerojatnija pogotovo ako se uzme u obzir njihova vrlo mala međusobna udaljenost.

Uz južni profil, na samoj granici kvadrata I i II otkriveno je vrlo solidno građeno ognjište dosta pravilnog kružnoga oblika s promjerom od oko 1,30 m. Njegova veličina i oblik jasno su određeni ukoso ili okomito učvršćenim manjim kamenim pločama, a tanji glineni premaz nanesen je na substrukciju sitnijeg,

was one pit of a more complex structure, with two or more parts. However this possibility seems more likely especially if we have in mind their small mutual distance.

A solid hearth in rather regular circular form with diameter of 1,30 m was found next to the southern profile, at the border of squares I and II. Its size and shape are clearly delineated with slanted or vertically placed small stone slabs, and thin clay coating was applied on the substruction of smaller, densely arranged amorphous stones (Fig. 12, 13).

Although it does not lie directly on the original surface but on the thin layer of deposit, it cannot be associated with any other object as its integral part, and in all likelihood this is a detached hearth in the open, and its size and carefully executed construction suggest that it was an object meant for collective and not individual needs.

An unusual concentration of animal bones mixed with pottery sherds and larger stones was found somewhat more northerly of the

SLIKA 12. Ognjište iz kv. I-II.

FIGURE 12 *Hearth from square I-II.*

SLIKA 13. *Konstrukcija ognjišta iz kv. I-II.*
 FIGURE 13 *Construction of hearth from square I-II.*

gusto raspoređenog amorfnog kamenja (Sl. 12, 13).

Premda ne leži izravno na prvotnoj površini nego na tankom sloju depozita ipak ga nije moguće povezati s bilo kakvim drugim objektom kao njegovim integralnim dijelom, i po svemu sudeći, riječ je o posve samostalnom ognjištu postavljenom na otvorenom prostoru, a njegova veličina i pomno izvedena konstrukcija sugeriraju zaključak da je riječ o objektu koji nije namijenjen individualnim nego nekim kolektivnim potrebama.

Nešto sjevernije od ognjišta, u posve plitkom i vjerojatno prirodnom udubljenju izdužena oblika, ustanovljena je neuobičajena koncentracija životinjskih kostiju pomiješanih s ulomcima keramike i nešto krupnijeg kamenja (Sl. 6, 14, 15). Premda u međusobnom rasporedu kostiju, njihovom odnosu prema keramičkim ulomcima, u vrstama zastupljene keramike i sl. nije moguće uočiti nikakav obrazac ili kakvu pravilnost sugestivnu za prosudbu karaktera, razloga i smisla

hearth, in a shallow and probably natural elongated depression (Fig. 6, 14, 15). Although there was no pattern or any kind of regularity that might be suggestive of function and reason of formation of this heap, there seems to be no doubt about its uniqueness that leaves the realm of everyday activities and behaviour. Its uniqueness is indicated by grouping of large amount of identical remains in a small area, and then the fact that despite lack of evident regularity, this was not simple and uncontrolled discarding on the surface, but meaningful intention of their depositing in a designated and limited space. Intention is further confirmed by the fact that cattle bones are dominant, and among them big bones of the extremities. At this level of investigation it is difficult to say if this whole is associated in any way with the previously described hearth. Nonetheless it is interesting to consider the idea of possible collective hearth intended for some special occasions that might have included some

SLIKA 14. *Koncentracija životinjskih kostiju u kv. I, III.*
FIGURE 14 *Squares I and III, concentration of animal bones.*

SLIKA 15. *Koncentracija životinjskih kostiju u kv. I, III (detalji).*
FIGURE 15 *Squares I and III, concentration of animal bones (detail).*

nastajanja te cjeline, ipak se čini da ne treba dvojititi o njezinoj posebnosti koja izlazi izvan okvira uobičajenih svakodnevnih aktivnosti i ponašanja. Na njezinu posebnost, već samo po sebi, ukazuje grupiranje velikog broja istovrsnih ostataka na maloj površini, a potom i činjenica što je unatoč odsutnosti vidljive pravilnosti očigledno da se ne radi o jednostavnom i nekontroliranom odbacivanju po površini, nego o jasnoj namjeri njihova odlaganja na određenom i ograničenom prostoru. Da se radi o namjeri potvrđuje i činjenica da među kostima dominiraju kosti goveda, a među njima prevladavaju krupne kosti ekstremiteta. Ima li ta cjelina neku vezu s ranije opisanim ognjištem, pitanje je o kojem je na ovoj razini istraženosti moguće samo spekulirati. No, neovisno o tomu, ideja o mogućem kolektivnom ognjištu namijenjenom kakvim posebnim prigodama koje su mogle uključivati i neki oblik zajedničkog objedovanja ostaje vrlo privlačna. Ako ta ideja ima smisla, onda ne bi trebalo bježati od mogućnosti da je i ova koncentracija moguća posljedica takvih aktivnosti.

KULTURNA SLIKA

1. IZRAĐEVINE OD LOMLJENOG KAMENA

Osnovne činjenice vezane uz izrađevine od kamena poznate su već s iskopavanja J. Chapmana i Š. Batovića koji navode da je prikupljeno oko 100 komada litičkih nalaza, ali bez podataka o njihovim međusobnim odnosima.¹⁰ Autori smatraju da je mala količina nalaza te vrste na Lastvinama vjerojatno posljedica njihove ograničene uloge povezane sa slabom kvalitetom dostupnog sirovinskog materijala. Među prikupljenim nalazima najveći dio otpadao je na odbačene izrađevine

form of shared meal. If this idea makes sense, then it is possible that this concentration is a consequence of such activities.

CULTURAL IMAGE

1. CHIPPED STONE ARTIFACTS

Basic facts about the stone artifacts have been known from the excavations by J. Chapman and Š. Batović who mentioned that about 100 lithic finds had been collected but without any information on their mutual relations.¹⁰ The authors believe that small amount of finds of this type at Lastvine is probably a consequence of their limited role associated with poor quality of available raw material. Most collected finds refer to discarded artifacts of poor quality, and the authors mentioned that only 40% of stone tools have been modified by retouch.¹¹ New or different data in terms of quality cannot be offered here with regard to these facts. What is more, in the excavations in 2009-2010 this type of finds was represented with only 31 chipped stone artifacts encompassing flakes and blades (T. I, 1-31).

Since statistical relations of technological categories are not relevant in this sample, we will mention only generally that most finds do not have cortex, and if they do, it is barely preserved. On only 5 finds cortex is preserved somewhat better but surface coverage is considerably under 50%. Complete flakes are most numerous, and there is equal share of flakes with preserved distal and medial part, or proximal and medial part. The situation is similar with blades, mostly complete, while blades with distal and medial part and blades with proximal and medial part are presented in equal number. The flakes are most frequently irregular, and most of available examples have

¹⁰ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

¹⁰ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

¹¹ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

loše kvalitete, a autori navode da je samo 40% kamenog oruđa imalo dodatnu obradbu.¹¹ U odnosu na te podatke, ovdje nije moguće donijeti ni nove ni kvalitativno drukčije činjenice. Štoviše, ta je vrsta nalaza na iskopavanjima 2009./2010. znatno slabije dokumentirana. Prikupljena je ukupno 31 izrađevina od lomljenog kamena koje obuhvaćaju odbojke i sječiva (T. I, 1-31).

Budući da u ovom uzorku statistički odnosi tehnoloških kategorija nemaju posebnu vrijednost, samo zbog opće slike treba navesti podatak da najveći dio nalaza nema okorinu, a i onda kada je imaju sačuvana je minimalno. Samo je na pet nalaza sačuvana nešto više ali je pokrivenost površine znatno ispod 50%. Najviše je cjelovitih odbojaka, a odbojci s očuvanim vrhom i medijalnim dijelom ili bazom i medijalnim dijelom zastupljeni su podjednako. Slično je i sa sječivima, među kojima je najviše cjelovitih, dok su sječiva s vrhom i medijalnim dijelom i sječiva s bazom i medijalnim dijelom zastupljena u približno jednakom broju. Odbojci su najčešće nepravilni, a većina raspoloživih primjeraka ima trokutast ili trapezoidan presjek, rijetko poligonalan.

Tipološka analiza lomljevine pokazuje 50% komada s obradbom. U nekim drugim okolnostima to bi bio značajan podatak ali u raspoloživom uzorku ima posve ograničenu vrijednost, pogotovo ako se konfrontira s citiranim podacima J. Chapmana i Š. Batovića. Najzastupljenija je obradba jednog ili oba poprečna ruba na odbojku ili jednom lateralnom rubu sječiva (T. I, 1-12). Na približno trećini raspoloživih odbojaka nema nikakve obradbe (T. I, 16, 18, 20-24, 26, 27); dok su na 1/5 vidljivi tragovi uporabe (T. I, 15, 16, 19, 28-31). Oruđa pokazuju izravnu, neizravnu, polustrmu i isprekidanu obradbu ali se s obzirom na ukupan broj obrađenih nalaza njihovom učestalosti i međusobnim odnosima uopće nije smisleno baviti. Zastupljena su grebala i greba-

triangular or trapezoidal cross-section, rarely polygonal.

Typological analysis of debitage showed that there were 50% pieces with retouch. In some other circumstances this might be significant information but in the available sample it has only limited value, particularly if confronted with cited information by J. Chapman and Š. Batović. Retouch of one or both transverse edges is most frequent or of one lateral edge of the blade (T. I, 1-12). No retouch whatsoever was recorded on roughly one third of all available flakes (T. I, 16, 18, 20-24, 26-27); while one fifth exhibits use wear (T. I, 15-16, 19, 28-31). Following types of retouch have been recorded on the tools: direct, indirect, semi-abrupt and discontinuous, but it would be senseless to study their number and relations having in mind total number of analyzed finds. There are endscrapers and atypical endscrapers, an endscraper-truncated blade, a notch and denticulates. Sickle gloss was not recorded but one geometric piece might have been used in a composite tool of such function (T. I, 13).

2. POLISHED STONE ARTIFACTS

Polished stone artifacts are even scarcer. Only one small, heavily damaged stone adze was found (T. II, 1a-b). Due to degree and type of damage, probably resulting from post-depositional processes, we cannot say anything specific about presence of possible traces of its use. Only three more stone balls can be added to this group of finds: one is made of limestone, and the remaining two of fine-grained sandstone (T. II, 2-4). Rounded surfaces of one of them indicate that it was used as a handstone (T. II, 3).

3. BONE ARTIFACTS

Bone artifacts are just as scarce and generally rather modest. Total of 11 finds of this type have been collected so that any attempt of a more thorough analysis and mutual

¹¹ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33, 39-42; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

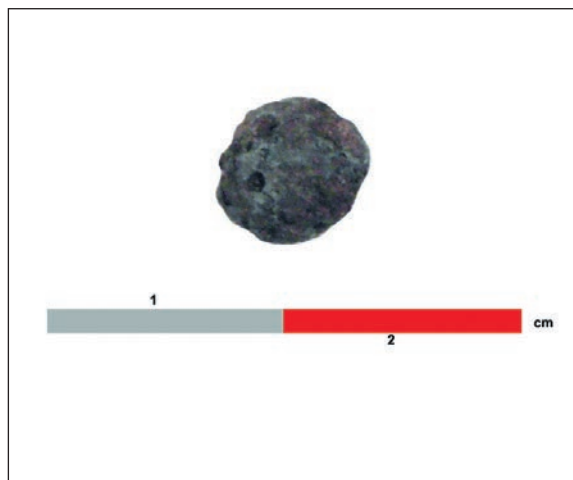
lice, grebalo na zarubljenom sječivu, udubak i nazubljena oruđa. Sjaj srpa nije zabilježen ni na jednom nalazu ali bi jedini geometrijski komadić možda mogao biti dio složenog oruđa za takve namjene (T. I, 13).

2. IZRAĐEVINE OD GLAČANOG KAMENA

Nalazi od glačanog kamena zastupljeni su još skromnije. Pronađena je samo jedna manja, dosta oštećena sjekira kalupastog tipa (T. II, 1a-b). S obzirom na stupanj i vrstu oštećenja, nastalih vjerojatno u postdepozicijskim procesima, o postojanju eventualnih tragova koji bi mogli biti posljedica njezine uporabe nije moguće iznijeti nikakav podatak. Osim nje, ovom skupu nalaza mogu se pridodati još samo tri kamene kugle: jedna od vapnenca, a druge dvije od sitnozrnog pješčenjaka (T. II, 2-4). Zaobljene površine jedne od njih djelomice su izbrušene vjerojatno zbog uporabe u funkciji rastirača (T. II, 3).

3. IZRAĐEVINE OD KOSTI

Ni koštana industrija nije ništa brojnije zastupljena. Štoviše, može se reći da je u cjelini vrlo skromna. Prikupljeno je ukupno 11 nalaza te vrste pa bi, s obzirom na tu činjenicu, svaki pokušaj pomnije analize i međusobnih

SLIKA 16. *Bakreno zrno.*
FIGURE 16 *Copper bead.*

comparisons would be pointless. Eight of these examples can be classified in terms of function in two main groups: polishers and punches, that is more massive tools intended for perforating hard materials. Both types are represented with an equal number of finds.

Larger parts of diaphyses of long bones were broken in different ways to make punches, and working was reduced to the distal part only, i.e. making a robust tip while medial and proximal part were left unworked (T. III, 5-6). On one incompletely preserved example working piece was formed by oblique cutting of epiphysis (T. III, 7); and an antler tine was used for making tools in only one case (T. III, 4). It is possible that three more examples belong to this group but that cannot be stated with certainty as they were all preserved in medial parts (T. III, 1-3).

Diaphyses of long bones were used for making polishers, and distal part only was further worked (T. III, 8, 9, 12). On one of the polishers is a partially preserved epiphysis that might have been used for holding the tool in the working process (T. III, 8); while on one example working surface was formed by oblique cutting of epiphysis (T. III, 11).

4. DECORATIVE OBJECTS

Decorative objects belong to a group of rare finds from Lastvine both with regard to their

SLIKA 17. *Privjesak od morskog puža priljepka (Patella sp.).*
FIGURE 17 *Limpet pendant (Patella sp.).*

usporedbi bio besmislen. Od navedenoga broja funkcionalno je određivo osam primjeraka među kojima se izdvajaju dvije osnovne vrste izrađevina: glačalice i probojci, odnosno robusniji pribor namijenjen za probijanje tvrdih materijala. Obje vrste zastupljene su jednakim brojem nalaza.

Za izradbu probojaca korišteni su krupniji dijelovi dijafiza dugih kostiju, razbijanih na različite načine, a obradba je svedena samo na distalni dio, odnosno formiranje robusnog vrha, dok su medijalni i proksimalni dio ostali posve neobrađeni (T. III, 5-6). Na jednom nepotpuno sačuvanom primjerku radni dio formiran je kosim odsijecanjem epifize (T. III, 7) a samo je za izradbu jednog primjerka ove vrste pribora iskorišten parožak roga (T. III, 4). Moguće je da ovoj skupini nalaza pripadaju još tri primjerka, ali to sa sigurnošću nije moguće tvrditi budući da su svi sačuvani samo u svojim medijalnim dijelovima (T. III, 1-3).

Za izradbu glačalica uglavnom su korištene dijafize uzdužno rascijepljenih dugih kostiju, a i njihova se daljnja obradba svodila samo na distalni dio (T. III, 8, 9, 12). Na jednoj od njih djelomice je sačuvana jedna od epifiza koja je mogla biti prikladna za pridržavanje pri uporabi (T. III, 8) dok je kod jednog primjerka radna površina formirana kosim odsijecanjem epifize (T. III, 11).

4. UKRASNI PREDMETI

Ukrasni predmeti i brojem i vrstama čine raritetnu skupinu nalaza s Lastvina. To se prije svega odnosi na malo bakreno zrno koje je jedini primjerak te vrste ne samo na ovomu nalazištu nego i u eneolitiku na čitavom području prostoru istočnoga Jadrana (Sl. 16). Upravo zbog toga se čini da taj nalaz ne treba promatrati kao mogući dio bogatije bakrene ogrlice, nego kao skupocjen ukrasni predmet koji je mogao biti nošen i samostalno u funkciji privjeska. To tim prije što su bakreni predmeti u eneolitiku na ovomu području u

number and types. This refers primarily to a small copper bead that is the only example of the kind not only at this site but also in the entire region of the eastern Adriatic (Fig. 16). Therefore it seems that this find should not be interpreted as a possible part of a rich copper necklace, but as a precious decorative item that could have been worn as a pendant, all the more so if we have in mind that copper objects in the Eneolithic in this region are scarce, and appear only exceptionally in the settlements.¹² The other decorative object belongs to rarities both due to raw material it was made of and the fact that it was the only example of the kind at this site and in the Eneolithic of the Adriatic region. This is a limpet shell (*Patella sp.*) that was turned into a decorative object by simple cutting off the top and perforating (Fig. 17).

5. POTTERY

Pottery finds make the most numerous group of finds at Lastvine. Although there are no big differences in the manufacturing technique, distinction between the two main ceramic categories has to be made: coarse and fine pottery.

5. 1. Coarse pottery

Coarse pottery was made of compact mixture of well but not completely purified clay with natural inclusions of different-grained limestone visible both in cross-sections and vessel walls. In addition to natural inclusions, the clay was tempered with crushed limestone which is rather evenly distributed in the vessel walls. Except for primary smoothing, surfaces were not treated more carefully and they are regularly coarse. These fragments belong to hard, well fired vessels in different colours

¹² A fragment of a copper awl was found in the excavations by J. Chapman and Š. Batović; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 210.

cjelini skromni, a u naseljima izuzetni.¹² Drugi ukrasni predmet raritetan i zbog svoje sirovin-ske osnove i zbog činjenice da je jedini primjer svoje vrste i na ovomu nalazištu i u eneolitiku jadranskog područja. Riječ je kućici morskog puža priljepka (*Patella sp.*) koja je u ukrasni predmet pretvorena jednostavnim odsijecanjem vrha i perforiranjem (Sl. 17).

5. KERAMIČKI NALAZI

Keramički nalazi čine najbrojniju skupinu nalaza na Lastvinama. Premda u keramičkoj građi nema velikih razlika u tehnici izradbe ipak je potrebno učiniti distinkciju između dviju osnovnih keramičkih kategorija: grube i fine keramike.

5. 1. Gruba keramika

Za izradbu grube keramike korištena je kompaktna smjesa relativno dobro, ali ne potpuno pročišćene zemlje u kojoj ima prirodnih primjesa vapnenca različite granulacije, vidljivih i u presjecima i na površinama stijenki. Uz prirodne primjese, u pripremi mase dodavana je i znatna količina usitnjenog vapnenca relativno ujednačeno raspoređenog u stjenkama posuda. Osim primarnog poravnavanja, površine nisu pomnije obrađivane i redovito su hrapave. Svi ulomci pripadaju čvrstim, dobro pečenim posudama različitih boja koje se kreću u rasponu od crvenkastosmeđih i smeđih do tamnosivih, gotovo crnih tonova. Površine su rijetko kada posve jednobojne, a neusporedivo su češći primjeri prelijevanja različitih boja i njihovih nijansi. Presjeci stijenki nisu ujednačeni. Jezgre su redovito tamne, dok dijelovi bliži vanjskoj ili unutarnjoj površini odgovaraju boji toga njihova dijela. Unutarnja površina stijenki obično je tamnija od vanjske.

¹² S iskopavanja J. Chapmana i Š. Batovića potječe ulomak bakrenog šila; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 210.

ranging from reddish-brown to brown and dark grey, almost black. Surfaces are rarely monochromatic, usually there are examples of blending of different colours and nuances. Wall cross-sections are not even. Cores are regularly dark, while parts closer to inner and outer surface correspond to the colour of that segment. Inner surface of the walls is usually darker than the outer.

5. 2. Coarse pottery forms

Shaping of coarse pottery at Lastvine as at most prehistoric sites reflects primarily functional needs and leaves little space for aesthetics and even less for expressing artistic creativity. Therefore there is no big typological diversity in this pottery group, and morphological differences are not illustrated by number and diversity of basic forms but much more through variations of certain attributes of a limited number of forms. Furthermore, some typological forms such as pots could not be recognized among the finds at all though some of the existing forms might have taken their function.

Bowls and small bowls are absolutely dominant forms that differ in size, height to diameter ratio, mouth diameter, rim shape, more or less rounded form etc.

The simplest forms are deep bowls with distinctly rounded walls, constricted and inverted opening, without emphasized rim (T. IV, 1a-b). Only vessels of this form might have corresponded to different functional needs.

Deep bowls and small bowls of somewhat more open form and short annular neck are similar to the aforementioned type (T. IV, 2a-b, 3a-b). Deep small bowls with wide mouth but without pronounced and profiled rim belong to the same group (T. V, 1a-b).

Hemispherical bowls with short annular neck or slightly everted neck belong to a special typological group (T. V, 2a-b, 3a-b).

The biggest number of determinable sherds belong to conical forms of bowls and small

5. 2. *Oblici grube keramike*

Oblikovanje grube keramike na Lastvinama, kao i na većini prapovijesnih nalazišta, podređeno je primarno funkcionalnim potrebama u kojima nema puno mjesta za estetičnost, a još manje za izražavanje artistske kreativnosti. Zbog toga u ovoj keramičkoj vrsti nema velike tipološke raznovrsnosti, a oblikovne razlike nisu izražene kroz brojnost i raznovrsnost osnovnih formi, nego znatno više kroz variranje pojedinih atributa ograničenog broja oblika. Štoviše, u raspoloživoj građi neki tipološki oblici kao što su npr. lonci uopće nisu raspoznatljiviji, premda su neki od postojećih oblika vjerojatno mogli ispunjavati i tu funkciju.

U raspoloživoj građi posve dominiraju zdjele i zdjelice koje se međusobno razlikuju prema veličini recipijenta, odnosu visine i promjera, promjeru usta, načinu formiranja oboda, stupnju zaobljenosti recipijenta i sl.

Najjednostavnije su duboke zdjele izrazito zaobljenih stijenki, suženog i uvučenog otvora i bez posebno naglašenog oboda (T. IV, 1a-b). Jedino su posude toga oblika mogle odgovarati različitim funkcionalnim potrebama.

Bliske prethodnom tipu su duboke zdjele i zdjelice nešto otvorenijeg oblika s kratkim prstenastim vratom (T. IV, 2a-b, 3a-b). Istej skupini pripadaju i duboke zdjelice sa širokim ustima, ali bez istaknutog i profiliranog oboda (T. V, 1a-b).

Zasebnu tipološku skupinu čine poluloptaste zdjele s kratkim prstenastim ili blago razgrnutim vratom (T. V, 2a-b, 3a-b).

Najveći broj odredljivih ulomaka pripada koničnim oblicima zdjela i zdjelica. Istina, ne radi se o čistim koničnim oblicima jer sve posude imaju blago zaobljene stijenke, prstenasti vrat ili blago ili razgrnuti obod. Međutim, budući da kod svih posuda ove skupine promjer usta višestruko nadilazi promjer dna, njihovo svrstavanje u konične forme posve je opravdano (T. VI, 1a-b – 3a-b).

Drške su zastupljene malim brojem nalaza, a radi se o jednostavnim trakastim oblicima

bowls. Admittedly these are not purely conical forms as all vessels have slightly rounded walls, annular neck or slightly everted rim. However since mouth diameter exceeds base diameter several times, their classification to conical forms is absolutely justified (T. VI, 1a-b – 3a-b).

There are few handles, mostly simple strap examples with oval cross-section (T. VIII, 8-10). However none of them could be associated with a certain type of a vessel.

5. 2. 1. COARSE POTTERY DECORATION

Decorations on coarse pottery are rare and very simple: embossed bands applied along the vessel rim, and they can be modelled by fingertip impressions (T. IV, 1; T. VIII, 1); simple and very shallowly incised horizontal lines or rows of short notches under the rim (T. VI, 1-3); coarsely incised broken lines executed separately and without recognizable motif (T. IV, 2); embossed appliqués made individually or in a row (T. V, 1; T. VIII, 2-3); multiple elongated appliqués or pairs of appliqués divided by an incision (T. VII, 3; T. VIII, 4, 7) a row of oval cavities made on the shoulder segment (T. VIII, 6) and somewhat more complex oval embossed decoration that cannot be determined precisely (T. VIII, 5).

All the mentioned decoration manners come down to individual examples or several similar finds clearly indicating complete absence of any more serious intention to introduce aesthetics into this ceramic category.

Group of other ceramic finds similar to coarse pottery regarding production technique comprises: fragment of a stubby object that might have been a lid handle (T. IX, 1); a more massive handle with oval cross-section with one end narrowed and another expanded in shape of a spoon that might have belonged to a ladle (T. IX, 2); two biconical ceramic whorls (T. IX, 3-4) and a small ceramic plaque of irregular shape, probably of a vessel fragment, with perforation in the central

ovalnoga presjeka (T. VIII, 8-10). Međutim, nijednu nije moguće povezati s nekim određenim tipom posuda.

5. 2. 1. UKRAŠAVANJE GRUBE KERAMIKE

Ukrasi na gruboj keramici vrlo su rijetki i krajnje jednostavni: plastične trake aplicirane uz obod posuda, koje mogu biti i modelirane utiskivanjem prsta (T. IV, 1; T. VIII, 1); jednostavne i vrlo površno urezane vodoravne linije ili nizovi kratkih zarezova izvedenih ispod oboda (T. VI, 1-3); grubo urezane izlomljene linije, izvedene izolirano i bez raspoznatljivog motiva (T. IV, 2); bradavičaste aplikacije izvedene pojedinačno ili u nizu (T. V, 1; T. VIII, 2-3); višestruke izdužene aplikacije ili parovi aplikacija raščlanjenih urezom (T. VII, 3; T. VIII, 4, 7); niz ovalnih udubljenja izvedenih na ramenom segmentu (T. VIII, 6) te nešto složeniji ovalno koncipirani plastični ukras kojeg nije moguće pouzdano odrediti (T. VIII, 5).

Svi navedeni načini ukrašavanja svedeni su na pojedinačne primjere ili na po nekoliko međusobno sličnih nalaza, što jasno pokazuje potpunu odsutnost bilo kakve ozbiljnije namjere za unošenje estetike u ovu keramičku kategoriju.

Skupinu ostalih keramičkih nalaza po tehnici izradbe bliskih gruboj keramici čine: ulomak predmeta čepastog oblika koji bi mogao predstavljati dršku poklopca (T. IX, 1); jedna masivnija drška ovalna presjeka s jednim suženim i drugim krajem proširenim u obliku žlice koja bi mogla pripadati zaimači (T. IX, 2); dva keramička prešljenka bikoničnog oblika (T. IX, 3-4) te keramička pločica nepravilnoga oblika, vjerojatno od ulomka posude, s perforacijom u središnjem dijelu, moguće u sličnoj funkciji kao i keramički prešljenjci (T. IV, 5).

5. 3. *Fina keramika*

Fina keramika je u jednom dijelu svojih svojstava podudarna s grubom: osnovni tehnički postupak je identičan; korištena je jednako

part, possibly with similar function as ceramic whorls (T. IV, 5).

5. 3. *Fine pottery*

Fine pottery shares certain characteristics with coarse pottery: basic technical procedure is identical as equally compact mixture with identical inclusions was used, walls are well fired and hard; wall sections have equally dark core while parts closer to inner or outer surface correspond to outer colour of that part. Important difference in comparison with coarse pottery is evident in treatment of the outer surface that is never coarse but well polished, sometimes glossy. There are some differences in colour of the outer surface. Dark grey and black tones are dominant though there are also some lighter nuances: ochre, reddish-brown, brown and dark brown.

5. 3. 1. FINE POTTERY FORMS

Shaping of fine pottery exhibits same tendencies as in the category of coarse pottery: very limited typological repertory, distinct variability of basic types and complete dominance of bowls and small bowls.

Typological repertory of fine pottery consists of:

- conical bowls and small bowls with distinct shoulder and short annular neck (T. X, 1a-b - 3a-b; T. XI, 1a-b - 3a-b);
- hemispherical bowls and small bowls with annular or slightly everted neck (T. XI, 4a-b; T. XII, 1a-b - 4a-b; T. XIII, 1a-b - 2a-b);
- classical biconical bowls and small bowls with long lower cone and short vertical or everted upper cone and thickened shoulder segment (T. XIII, 3a-b - 4a-b; T. XIV, 1a-b - 3a-b; T. XV, 1a-b).

It is unusual that bowls with "S" profile are rather rare (T. XIX, 1); as well as more closed hemispherical bowls with a constricted opening (T. XIV, 4a-b). In this pottery group there are almost no handles on the vessels.

kompaktna masa s istovrsnim primjesama; stijenke su dobro pečene i čvrste; presjeci stijenki imaju jednako tamnu jezgru, dok dijelovi bliži vanjskoj ili unutarnjoj površini odgovaraju boji toga njihova dijela. Bitna razlika prema gruboj keramici očituje se u obradbi vanjske površine koja nikada nije hrapava nego je dobro uglačana, a nekada i sjajna. Neke razlike postoje i u boji vanjske površine. Premda su dobro zastupljeni i svjetliji tonovi kao što su oker, crvenkastosmeđi, smeđi i tamnosmeđi, prevladavaju tamnosivi ili crni.

5. 3. 1. OBLICI FINE KERAMIKE

U oblikovanju fine keramike očigledne su iste tendencije kao i u kategoriji grube keramike: izrazito uzak tipološki repertoar, naglašena varijabilnost osnovnih tipova i potpuna dominacija zdjela i zdjelica.

Tipološki repertoar fine keramike čine:

- konične zdjele i zdjelice s naglašenim ramenom i kratkim prstenastim vratom (T. X, 1a-b – 3a-b; T. XI, 1a-b – 3a-b);
- poluloptaste zdjele i zdjelice s prstenastim ili blago razgrnutim vratom (T. XI, 4a-b; T. XII, 1a-b – 4a-b; T. XIII, 1a-b – 2a-b);
- klasične bikonične zdjele i zdjelice s dugim donjim i kratkim okomito postavljenim ili razgrnutim gornjim konusom i zadebljanim ramenim segmentom (T. XIII, 3a-b – 4a-b; T. XIV, 1a-b – 3a-b; T. XV, 1a-b).

Neobično je što su vrlo skromnim brojem primjeraka zastupljene zdjele „S“ profila (T. XIX, 1) kao i zatvorenije oblikovane poluloptaste zdjele sa suženim otvorom (T. XIV, 4a-b).

U ovoj keramičkoj skupini drške na posudama gotovo uopće nisu izvođene. Iznimno je mali broj primjeraka na kojima su vidljivi samo ostatci korijena vjerojatno trakastih drški. Međutim, umjesto klasičnih oblika drški, na ramenom segmentu većeg broja ulomaka izvedene su pravokutne plastične aplikacije (lažne drške), istaknute u svom gornjem dijelu, koje djeluju kao profilacija integralnog zadebljanja stijenke. U nedostatku pravih drški one ima-

There are very few specimens with remains of roots of probably strap handles. However instead of classical handle shapes, embossed appliqués (false handles) were made on the shoulder segment of a number of fragments, pronounced in its upper part, that seems like a profilation of the integral wall thickening. In the absence of proper handles they have primary functional dimension in easier handling of the vessels, but definitely also certain decorative value (T. X, 1; T. XI, 1; T. XIII, 3; T. XVI, 1-2; T. XVII, 5; T. XX, 4-5).

5. 3. 2. FINE POTTERY DECORATION

The biggest difference in comparison with coarse pottery is exhibited in decoration, not only decoration types but also the fact that there are almost no undecorated finds among fine pottery. Although the entire decorative system is reduced to application of only two techniques, there is no monotony or conventionality in decoration, and ornament execution as a whole is at a very high technical level.

Simpler decorations consist of rib-shaped embossed appliqués executed vertically in the central part of the vessel, from the shoulder segment towards the base and their compositions and mutual relations on the decorated surface were made in several patterns. However we cannot address the question of frequency of certain patterns and their ratios since some sherds are so fragmented that they cannot be ascribed definitely to a certain pattern and such analysis would have very limited value. Therefore we need to emphasize that the order of their mentioning here is random.

Embossed ribs make one of these patterns. They descend radially in a relatively regular distribution from the shoulder segment towards the vessel base (T. XVI, 1-5; T. XIV, 3-4).

In the second pattern embossed ribs in more or less dense distribution form separate wholes with three parallel ribs descending from the shoulder segment towards the base, and they

ju primarno funkcionalnu dimenziju u lakšem korištenju posuda, ali nedvojbeno imaju i stanovitu dekorativnu vrijednost (T. X, 1; T. XI, 1; T. XIII, 3; T. XVI, 1-2; T. XVII, 5; T. XX, 4-5).

5. 3. 2. UKRAŠAVANJE FINE KERAMIKE

Najveća razlika prema gruboj keramici iskazuje se u ukrašavanju, ne samo u vrstama ukrasa nego i u činjenici da u finoj keramici gotovo i nema neukrašenih nalaza. Premda je cjelokupan ukrasni sustav sveden samo na primjenu dvije tehnike, u ukrašavanju nema niti jednoličnosti niti stereotipnosti, a izvođenje ukrasa je u cjelini na vrlo visokoj tehničkoj razini.

Jednostavnije ukrase čine plastične aplikacije u obliku rebara koje su isključivo u okomitoj dispoziciji izvedene na središnjem dijelu posuda, od ramenog segmenta prema dnu, a njihovo komponiranje i međusobni odnosi na ukrasnoj površini provedeni su kroz nekoliko obrazaca. Međutim, u učestalost pojedinih obrazaca i njihove međusobne omjere ovdje nije moguće ulaziti jer bi zbog usitnjenosti dijela ulomaka, koje nije moguće pouzdano pripisati nekom određenom obrascu, takva analiza imala vrlo ograničenu vrijednost. Zbog toga treba posebno naglasiti da redosljed kojim su ovdje navedeni u tome smislu nema nikakvo značenje.

Jedan obrazac čine plastična rebra koja se, izgleda u relativno pravilnom međusobnom rasporedu, od ramenog segmenta radijalno spuštaju prema dnu posuda (T. XVI, 1-5; T. XIV, 3-4).

Prema drugom obrascu plastična rebra u gušćem ili rjeđem međusobnom rasporedu formiraju zasebne cjeline s tri usporedna rebra, koja se s ramenog segmenta spuštaju prema dnu, a u vodoravnoj osi, izgleda, izmjenjuju s praznim površinama (T. XVII, 1-3; T. XV, 1).

Trećem obrascu pripadaju ulomci na kojima su pojedinačno izvedena rebra asocirana s kratkim kanelurama izvedenim samo na ra-

seem to alternate with empty spaces in the horizontal axis (T. XVII, 1-3; T. XV, 1).

The third pattern comprises fragments with individually executed ribs associated with short channels on the shoulder only or entire belly segment of the vessel (T. XVIII, 1; T. XVIII, 2).

Finally the fourth pattern is represented with discreetly executed ribs that alternate in a rather regular rhythm on the belly segment of the vessel imitating in that way channelled ornament although there is no groove between them (T. XVII, 4).

A decoration resembling embossed ribs that it probably imitates was made by deep movements of a sharp instrument on some examples of false handles (T. XVII, 5).

The second group consists of decorations made by channelling whose decorative value definitely exceeds the one of the embossed ribs from the previous group. All the more since channelled decoration covers entire or almost entire surface of the vessel, and since application of different technical procedures resulted in more varied aesthetical effects. This means that several wholes can be formed in this group on the basis of type and manner of execution of the channelled ornament. Mutual relations between separate decoration groups will not be determined in this category for similar reasons as in the previous one.

The most frequent variant seems to be simple wide channels with low rounded ribs and shallow oval grooves in between (T. XVIII, 5-6; T. XIX, 1-2; T. XI, 2-3; T. XII, 3; T. XIII, 1). This is the classical way of executing this type of decoration.

Completely different procedure was applied in executing channels with high, rounded ribs and a very shallow groove between them resulting in quite different aesthetical effect than the previous group (T. XIX, 3-4; T. X, 3; T. XIV, 1-2).

A special group consists of densely executed channels with rounded ribs separated with narrow deep grooves giving ribbed appearance

menom ili čitavom trbušnom segmentu posuda (T. XVIII, 1, 2).

Napokon, četvrti obrazac predstavljen je diskretno izvedenim rebrima koja se u dosta pravilnom ritmu izmjenjuju po trbušnom segmentu posude pa tako, iako među njima nema žlijeba, stvaraju privid kaneliranog ukrasa (T. XVII, 4).

Na pojedinim primjerima lažnih drški, ukras sličan plastičnim rebrima koje vjerojatno i oponaša, izveden je dosta dubokim raščlanjivanjem korpusa grubim instrumentom (T. XVII, 5).

Drugu skupinu čine ukrasi izvedeni kaneliranjem čija je dekorativna vrijednost nedvojbeno znatno iznad one koju imaju plastična rebra prethodne skupine. To tim više jer su kanelirani ukrasi izvedeni na čitavoj ili gotovo čitavoj površini posude, te zbog toga što su primjenom različitih tehničkih postupaka postizani raznovrsniji estetski učinci. To samo po sebi znači da je i u ovoj skupini moguće izdvojiti nekoliko cjelina s obzirom na vrstu i način izvođenja kaneliranog ukrasa. Međutim, iz sličnih razloga zbog kojih ni u prethodnoj skupini nisu utvrđivani međusobni odnosi između pojedinih skupina ukrasa, ta vrsta odnosa neće se utvrđivati ni u ovoj skupini ukrasa.

Izgleda, ipak, da su najčešće jednostavne široke kanelure s niskim zaobljenim rebrima i plitkim ovalnim žljebovima između njih (T. XVIII, 5-6; T. XIX, 1-2; T. XI, 2-3; T. XII, 3; T. XIII, 1). To je klasičan način izvođenja ove vrste ukrasa.

Potpuno drugačiji postupak primijenjen je pri izvođenju kanelura s visokim, zaobljenim rebrima i širokim, ali vrlo plitkim žlijebom između njih, pa je i estetski učinak posve drugačiji od prethodnih (T. XIX, 3-4; T. X, 3; T. XIV, 1-2).

Zasebnu cjelinu čine vrlo gusto izvedene kanelure zaobljenih rebara razdvojene uskim dubokim žljebovima koji čitavoj površini daju rebrast izgled (T. XIX, 5; T. X, 2).

Nedvojbeno su tehnički najkvalitetnije, a

to the entire surface (T. XIX, 5; T. X, 2).

Architecturally shaped channels are definitely the most quality examples and most impressive in terms of decoration and visual appearance. Sharp ribs, flat and regular lateral sides and deep "V" profiled grooves bring them close to this type of architectural decorative elements (T. XX, 1-3; T. XI, 4; T. XII, 1-2, 4; T. XIII, 4). The impression of architecturally executed channels is particularly pronounced on fragments with false handles that are decorated in the same way (T. XX, 4-5; T. X, 1; T. XIII, 3). On some examples with false handles this type of channels was combined with a row of vertically incised lines on the surface of the handle that evidently represent a simplified replacement for the channelled decoration of the remaining part of the vessel (T. XI, 1).

Short channels on the shoulder of the vessel seem to be the rarest variant (T. XVIII, 4). This type of decoration corresponds to identical decoration associated with embossed ribs from the previous group. Fragments with long narrow appliqués articulated with short channels could be added to this group (T. XVIII, 3).

One large pottery sherd is completely out of this context as it does not belong to the Early Neolithic in terms of typology, style or chronology. The fragment belongs to a deeper conical bowl with slightly rounded wall, with almost flat rim expanded towards the interior of the vessel. The decoration is rich, and it was executed on the vessel rim and wall. The rim is decorated with concentric triangles that cover it throughout its width and are rhythmically arranged in its entire perimeter. The vessel wall is decorated with a horizontal band immediately under the rim and rhythmically distributed pairs of vertical bands descending to its base. All bands are filled with short notches placed vertically to the band axes. The decorations are incised with a crude instrument so they seem as grooves at places. Remains of white incrustation were preserved on the larger part of wall decoration and only partially on

dekorativno i likovno najdojmljivije arhitektonski oblikovane kanelure. Oštra rebra, ravne i pravilne bočne plohe te duboki žljebovi „V“ profila posve ih približavaju toj vrsti arhitekturnih ukrasnih elemenata (T. XX, 1-3; T. XI, 4; T. XII, 1-2, 4; T. XIII, 4). Dojam arhitektonski izvedenih kanelura posebno je izražen na ulomcima s lažnim drškama koje su i same ukrašene istim postupkom (T. XX, 4-5; T. X, 1; T. XIII, 3). Na pojedinim ulomcima s lažnim drškama ovaj tip kanelura kombiniran je s nizom okomito urezanih linija na površini drške koje su očigledno pojednostavljena zamjena za kanelirani ukras ostalih površina posude (T. XI, 1).

Izgleda da su najrjeđe zastupljene kratke kanelure izvedene samo na ramenu posuda (T. XVIII, 4). Ta je vrsta ukrasa podudarna s istovrsnim ukrasom asociranim s plastičnim rebrima prethodne skupine. Toj bi se skupini mogli dodati ulomci s uskim duguljastim aplikacijama raščlanjenim kratkim kanelurama (T. XVIII, 3).

Posve izvan ovoga konteksta stoji jedan veći ulomak keramike koji tipološki, stilski i kronološki ne pripada ranomu neolitiku. Ulomak pripada dubljoj koničnoj zdjeli blago zaobljene stijenke, s gotovo ravnim obodom proširenim prema unutrašnjosti recipijenta. Ukras je dosta bogat, a izveden je i na obodu i na stijenci posude. Na obodu su izvedeni koncentrični trokuti koji pokrivaju čitavu njegovu širinu i ritmično se nižu po čitavom opsegu. Stijenka posude ukrašena je vodoravnom trakom neposredno ispod oboda i ritmično raspoređenim parovima okomitih traka koje se spuštaju prema njezinom dnu. Unutrašnjost svih traka ispunjena je kratkim urezima postavljenim okomito prema osima traka. Ukrasi su urezani grubljim instrumentom pa mjestimice djeluju kao žljebovi. Na većem dijelu ukrasa stijenke, a samo djelomice i ukrasa oboda, sačuvani su ostatci bijele inkrustacije (T. XV, 2).

S obzirom na to da posve izlazi izvan keramografskih odlika svih ostalih keramičkih na-

the rim decoration (T. XV, 2).

Since it is different from all other pottery finds from Lastvine regarding its ceramic characteristics, described pottery sherd could suggest presence of some other developmental processes that would not belong to the framework of the Early Eneolithic. Therefore we need to emphasize that its presence should not be observed through dynamics of the Early Eneolithic settlement but through dynamics in its immediate surrounding which will be discussed further on.

6. ANTHROPOMORPHOUS SCULPTURE

Finally there are two rare examples of anthropomorphic sculpture. Since they have already been published they will be presented here only to complete the image of the site so that only most important facts related to their uncovering will be reiterated.

Both specimens were found in the lowest part of the deposit, the entire typological and stylistic characteristics of the pottery finds undoubtedly belonging to the eastern Adriatic early Eneolithic. Although they were found very close to each other, in an extraordinary shallow pit along the very inner edge of the larger pit structure, general find circumstances do not allow for the possibility of any ritual context. It was not possible to identify the existence of a related structure or construction. Other finds in the vicinity and their dispersion do not differ from finds in other parts of the excavated area. Although both specimens have been preserved only partly (it would be better to say that they have both been heavily damaged) and the preserved parts belong to various parts of the body, undoubtedly we are dealing with extremely stylised presentations of female figures.¹³ There is no doubt that they belong to a group of flatly modelled and quite stylized “acephalic figurines”. Their presence at Lastvine is dou-

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

SLIKA 18.
FIGURE 18

laza na Lastvinama, opisani ulomak keramike mogao bi sugerirati mogućnost postojanja i nekih daljnjih razvojnih procesa koji bi izlazili izvan okvira ranog eneolitika. Zbog toga odmah treba naglasiti da njegovu prisutnost ne treba promatrati kroz dinamike ranoeneolitičke naseobine nego kroz dinamike u njegovom neposrednom okruženju, a o tomu će biti više govora u daljnjem izlaganju.

6. ANTROPOMORFNA PLASTIKA

Na kraju ostaju dva raritetna primjerka antropomorfne plastike. Budući da su oba već ranije objavljena ovdje se donose samo zbog potpune slike nalazišta, pa će u tom smislu biti ponovljene samo najvažnije činjenice vezane uz njihov pronalazak.

Oba su primjerka pronađena u najnižem dijelu depozita koji cjelinom tipoloških i stilskih odlika keramičkih nalaza nedvojbeno pripada ranom eneolitiku istočnog Jadrana. Premda su pronađeni vrlo blizu jedan drugomu, u posve plitkoj jami uz sam unutarnji rub većeg objekta jamskog tipa, opće okolnosti njihova nalaza ne dopuštaju mogućnost bilo kakvog ritualnog konteksta. Nije bilo moguće utvrditi postojanje nekog objekta ili konstrukcije te vrste s kojom bi bili povezani, a ni drugi nalazi u njihovoj blizini, kao i njihova disperzija, ni po čemu se

SLIKA 18a.
FIGURE 18a

bly important: firstly because these are the first finds of anthropomorphic sculpture in the Eneolithic in the eastern Adriatic region, and secondly because the Adriatic region is not their natural geographic and cultural environment. On the other hand, their presence indicates possibility of significant changes in ideological concept and ritual practice of the communities that inherited Neolithic tradition of that kind in this region. However other confirmations or similar finds will be necessary to validate these hypotheses.

7. ECONOMY

Economic activities of the inhabitants of the Early Eneolithic settlement in Lastvine have been determined to a significant extent already in the excavation by J. Chapman and Š. Batović. Conducted analysis of bioarchaeological material suggested conclusion about mixed farming with relatively

SLIKA 19.
FIGURE 19

ne razlikuju od nalaza na ostalim dijelovima istraživačke površine. Premda su oba primjerka sačuvana samo djelomice – bolje reći oba su teško oštećena – a sačuvani dijelovi pripadaju različitim dijelovima korpusa, nedvojbeno je da je riječ o krajnje stiliziranim prikazima ženskih likova.¹³ Isto tako nema nikakve dvojbe da oba pripadaju skupini plošno modeliranih i posve stiliziranih „akefalnih figurina“, a njihova je prisutnost na Lastvinama dvostruko važna. Prvo, zbog toga što su to prvi nalazi antropomorfne plastike u eneolitiku na području istočnog Jadrana; i drugo, što jadransko područje uopće nije njihov prirodan zemljopisni i kulturni ambijent. S druge strane, njihova prisutnost ukazuje i na mogućnost bitnih promjena u ideološkoj koncepciji i ritualnoj praksi zajednica koje na ovom području baštine neolitičku tradiciju te vrste. No, za to će biti potrebne i druge potvrde ili slični nalazi.

7. PRIVREDA

Privredne aktivnosti stanovnika ranoeneolitičkog naselja na Lastvinama u velikoj su mjeri utvrđene već na iskopavanjima J. Chapmana i Š. Batovića, a provedena analiza prikupljene bioarheološke građe uputila je na zaključak o

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

SLIKA 19a.
FIGURE 19a

well balanced components of agriculture and livestock raising.¹⁴ Faunal remains excavated in 2009/2010 show no significant deviations in comparison with the mentioned data, and certain differences in percentages of presence of certain species could be a consequence of their spatial distribution. About 52% of determinable bones belong to ovicaprids while cattle makes little over 31% in the total amount of the material. The remaining percentages belong to remains of other domesticated and wild species, including the remains of avifauna. Other conclusions of the finds analysis from the previous excavations were confirmed: most of the material belongs to adult animals, and bones are often burnt and regularly fragmented. Marine fauna was scarce in the excavated area, mussel remains being dominant in that group.

Probably due to difficult conditions of the excavation in 2009-2010, macrobotanic

¹⁴ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 203-204.

mješovitom tipu privrede s relativno dobro izbalansiranim udjelom ratarske i stočarske komponente.¹⁴ U odnosu na te podatke, faunistička građa prikupljena na iskopavanjima 2009. – 2010. ne pokazuje nikakva bitna odstupanja, a stanovite razlike u postotcima u kojima su zastupljene pojedine vrste mogu biti jednostavna posljedica njihove prostorne distribucije. Oko 52% odredljivih kostiju pripadaju ovikapridima, dok su goveda zastupljena s nešto više od 31% u ukupnoj količini građe. Preostali postotci pripadaju ostatcima drugih udomaćenih i divljih vrsta, uključujući i ostatke aviofaune. Potvrđena su i druga zapažanja u analizi nalaza s prethodnih iskopavanja: najveći broj građe pripada odraslim jedinkama, a kosti su u visokom postotku nagorjele i redovito fragmentirane. Morska fauna je na istraženju površini skromno zastupljena, a u toj skupini dominiraju ostatci dagnji.

Vjerojatno zbog otežanih uvjeta u kojima je vođeno iskopavanje 2009. – 2010., makrobotanički nalazi nisu registrirani, a kako nije provedeno ni flotiranje u percepciji opće slike ratarske komponente i strukturi uzgajanih vrsta neizbježno je osloniti se na rezultate analiza te vrste nalaza s prethodnog iskopavanja. Prema tim analizama u ratarskoj komponenti zastupljen je uzgoj dviju vrsta pšenice, zobi i vjerojatno ječma te leguminoza.¹⁵

Ambijentalne odlike i užeg i šireg okruženja naselja, a općenito i Ravnih Kotara, posve su primjerene različitim vrstama privrednih aktivnosti pa se različito strukturirani oblici mješovite privrede mogu pratiti već od ranog neolitika, npr. u Smilčiću i Crnom vrilu, a i u mlađim vremenskim dijelovima toga perioda, npr. na Baricama u Benkovcu. Zbog toga, mješovito strukturirano gospodarstvo Lastvina predstavlja prirodan produžetak takve razvojne dinamike, a i značajan porast uzgoja samo je dio tog procesa.

finds were not recorded, and since flotation was not carried out, we have to rely on results of the analyses from the previous research in perception of the general image of agricultural component and structure of raised crops. According to these analyses two types of wheat were cultivated, oats and probably barley, and legumes.¹⁵

Ambiental characteristics of narrow and wider surrounding of the settlement and Ravni Kotari in general are completely in accordance with different kinds of economic activities so that differently structured form of mixed farming can be monitored as early as the Early Neolithic; e.g. in Smilčić and Crno vrilo, and in younger segments of this period – for instance at Barice in Benkovac. Therefore mixed farming at Lastvine can be seen as natural continuation of such developmental dynamics, and significant increase in cultivation is only a part of that process.

DISCUSSION

All previously cited authors determined very clear chronological position of the site at Lastvine ascribing it to the Early Eneolithic so that question should not be further discussed here.¹⁶ All the more if we have in mind that decoration technique of channeling has been accepted as the most distinct phenomenon in this chronological segment of the Eneolithic in the biggest part of the eastern Adriatic coast and its hinterland, and since total cultural physiognomy of Lastvine is characterized exactly by this ceramic category it is clear that opening of that question here would be senseless. However such agreement was not reached with regard to cultural aspects of this phenomenon though differences in opinions are no longer as pro-

¹⁴ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 203-204.

¹⁵ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 205.

¹⁵ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 205.

¹⁶ B. ČOVIĆ, 1983, 135; J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33; B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

RASPRAVA

Svi prethodno citirani autori vrlo su jasno odredili vremensku poziciju nalazišta na Lastvinama pripisujući ga ranom eneolitiku, pa o tomu pitanju ovdje nema nikakve potrebe raspravljati.¹⁶ To tim više što je danas općenito prihvaćeno mišljenje da je ukrašavanje keramike kaneliranjem najizrazitija pojava u tom vremenskom odsjeku eneolitika na najvećem dijelu istočne jadranske obale i njezina zaleđa, a kako sveukupnu fizionomiju Lastvina određuje upravo ta keramička kategorija jasno je da bi otvaranje toga pitanja ovdje bilo posve besmisleno. Međutim, pitanje oko kojega još uvijek postoje razilaženja, premda više ne tako velika kao na početku istraživanja ovoga fenomena, vezano je uz njegove kulturološke aspekte.

Nema nikakve dvojbe da zasluge za uočavanje ovoga problema pripadaju S. Dimitrijeviću koji je na njegovo postojanje ukazao gotovo prije pola stoljeća¹⁷, a svoje je razmišljanje ponovio i dopunio u nešto kasnijem prilogu cjelovitijem rješavanju problema eneolitika na području istočnoga Jadrana.¹⁸ Njegove poglede, s troperiodnom podjelom eneolitika na tom području (rani eneolitik/protonakovanska kultura; srednji eneolitik/nakovanska kultura; kasni eneolitik/mješavina različitih pojava), a posebno izdvajanje *nakovanske kulture* kao nove kulturne pojave, čije je formiranje povezao s derivatom vinčanske kulture u Odmutu, prihvatilo je i u svojim priložima toj problematici primjenjivalo više autora.¹⁹

Posve drugačije mišljenje o toj problematici iznio je B. Marijanović koji je, objavljujući

nounced as they were at the beginning of the research.

There is no doubt whatsoever that merit for noticing this problem goes to S. Dimitrijević who paid attention to its presence almost half a century ago,¹⁷ and his considerations were repeated and supplemented in somewhat later contribution to more complete solving of questions of the Eneolithic in the eastern Adriatic region.¹⁸ His views, with tripartite division of the Eneolithic in the eastern Adriatic region (Early Eneolithic/ proto-Nakovana culture; Middle Eneolithic/ Nakovana culture; Late Eneolithic/mixture of different phenomena), and particularly definition of the *Nakovana culture* as a new cultural phenomenon whose formation was associated with derivative of the Vinča culture in Odmut was accepted and applied in works by a number of authors.¹⁹

Completely different opinion on this topic was voiced by B. Marijanović who after publishing the results of the excavations in Ravlića pećina questioned the validity of distinguishing a new cultural entity, and he interpreted channelled pottery as an integral part of the Hvar culture that continued its existence into the Early Eneolithic though transformed in its contents. Channelled pottery was not spread owing to influences of the derivatives of the Vinča culture of the D period from Odmut but it was a consequence of complex movements associated with process of formation of the cultures Bubanj-Hum, Crnobuki-Šuplevec and Tren-Maliq, so that its origin in the Adriatic area is related in wider sense with the complex Salcuta-Krivodol-Bubanj-Hum. Spreading of this new decorative technique

¹⁶ B. ČOVIĆ, 1983, 135; J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33; B. MARIJANOVIĆ, 2010, 35-49.

¹⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, 1970, 105-122.

¹⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 370-376.

¹⁹ N. PETRIĆ, 1980, 113; B. ČOVIĆ, 1983, 104-106; Č. MARKOVIĆ, 1985, 45, 82; S. FORENBAHER, P. VRANJICAN, 1985; S. FORENBAHER, 2000, 373-385; B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005, 223-230. U svom nešto ranijem prilogu ovoj problematici N. Petrić, istraživač pećine Nakovana, za tu je pojavu koristio naziv „pelješka kultura ranog eneolitika Dalmacije“; N. PETRIĆ, 1976, 304 i d.

¹⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, 1970, 105-122.

¹⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 370-376.

¹⁹ N. PETRIĆ, 1980, 113; B. ČOVIĆ, 1983, 104-106; Č. MARKOVIĆ, 1985, 45, 82; S. FORENBAHER, P. VRANJICAN, 1985; S. FORENBAHER, 2000, 373-385; B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005, 223-230. In his somewhat earlier paper on this subject N. Petrić, the researcher of Nakovana cave used the name “Pelješac culture of the Early Eneolithic in Dalmatia”; N. PETRIĆ, 1976, 304 ff.

rezultate iskopavanja u Ravlića pećini, osporio opravdanost izdvajanja novog kulturnog entiteta, a kaneliranu keramiku interpretirao kao integralni dio hvarske kulture koja sadržajno transformirana svoje trajanje produžava i u rani eneolitik. Kanelirana keramika nije proširena zahvaljujući utjecajima derivata vinčanske kulture D vremena iz Odmuta, nego je posljedica složenih kretanja povezanih s procesom formiranja kultura Bubanj-Hum, Crnobuki-Šuplevec i Tren-Maliq, pa je i njezino podrijetlo na jadranskom području u širem smislu povezano s kompleksom Salcuta-Krivodol-Bubanj-Hum. Širenje te nove ukrasne tehnike nije ostvareno populacijskim širenjima nego kulturnim utjecajima koji su mogli biti ostvareni preko albanskog i crnogorskog prostora, s jedne, ali i preko Kosova i istočne Hercegovine, s druge strane.²⁰ Na temelju nalaza iz Ravlića pećine moguće je računati i s određenim uplivom badenske kulture, ostvarenim posredno preko bosanskog područja.²¹ Autor je istodobno osporio i postojanje predložene razvojne dinamike protonakovanska-nakovanska kultura, utemeljene na tipološkim kriterijima, ističući kako ne postoje stratigrafski razlozi za međusobno razdvajanje keramike s rebrastim plastičnim aplikacijama i kanelirane keramike, budući da te pojave ne dolaze u sukcesivnom slijedu nego čine posve koherentnu cjelinu.²² Svoja je stajališta autor elaborirao i u drugim priložima o tom pitanju ili u kontekstu složenije problematike eneolitika na istom području.²³ Kako se u minulom vremenu nisu pojavile nikakve nove okolnosti koje bi zahtijevale bitnu korekciju citirane interpretacije ovdje nema nikakvog razloga ponavljati argumentaciju koja je u vezi s tim ranije izne-

was not realized through population movements but cultural influences that could have been realized over the Albanian and Montenegrin area on one side, or over Kosovo and eastern Herzegovina on the other.²⁰ On the basis of finds from Ravlića pećina we could consider certain influences of the Baden culture, realized indirectly, through Bosnian territory.²¹ At the same time the author has disputed suggested developmental dynamics proto-Nakovana culture – Nakovana culture, based on typological criteria, emphasizing that there are no stratigraphic reasons for separating pottery with embossed ribbed appliqués and channelled pottery since these phenomena do not appear in a successive order but they make a coherent whole.²² The author has elaborated his standpoints in other papers discussing this question or in the context of more complex subject-matter of the Eneolithic in the same region.²³ Since recently there have been no new circumstances that might demand significant correction of the cited interpretation, there is no reason to repeat the arguments that have already been presented earlier. What is more control excavations in Gudnja²⁴ and additional excavations in Ravlića pećina²⁵ have only reinforced it, and the site in Lastvine also corresponds well to this context. However alongside basic correspondence with the channelled ware from other sites, this pottery type in Lastvine is characterized by certain traits that give a special dimension to this site.

Namely at all sites where the channelled ware was found – Nakovana,²⁶ Odmut, Spila

²⁰ Na moguću ulogu Bubanj-Hum kulture u tom smislu upozorio je i N. PETRIĆ, 1976, 305.

²¹ Nešto kasnije i B. Čović je upozorio na moguću ulogu badenske kulture u razvoju kaneliranog ukrasa; B. ČOVIĆ, 1983, 104 i dalje.

²² B. MARIJANOVIĆ, 1981, 33-36, 49-52.

²³ B. MARIJANOVIĆ, 1991, 185-192; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 69-90, 149-151; B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71; B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

²⁰ Possible role of the Bubanj-Hum culture in that sense was mentioned by N. PETRIĆ, 1976, 305.

²¹ Some time later B. Čović considered possible role of the Baden culture in the development of the channelled decoration; B. ČOVIĆ, 1983, 104 ff.

²² B. MARIJANOVIĆ, 1981, 33-36, 49-52.

²³ B. MARIJANOVIĆ, 1991, 185-192; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 69-90, 149-151; B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71; B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

²⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71.

²⁵ B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

²⁶ N. PETRIĆ, 1976, 304 ff.

sena. Štoviše, kontrolno iskopavanje u Gudnji²⁴ i dodatno iskopavanje u Ravlića pećini²⁵ samo su je još više učvrstili, a u taj se kontekst vrlo dobro uklapa i nalazište na Lastvinama. Međutim, uz temeljnu podudarnost s kaneliranom keramikom na drugim nalazištima, uz tu keramičku vrstu i Lastvine u cjelini vezano je i više posebnosti koje toj nalazišnoj cjelini daju posebnu dimenziju.

Naime, na svim nalazištima na kojima je zastupljena – Nakovana,²⁶ Odmut, Spila kod Perasta i Beran krš,²⁷ Gudnja,²⁸ Ravlića pećina,²⁹ Markova špilja,³⁰ Vela spila,³¹ Vlaška peć,³² itd. – kanelirana keramika pripada tanjim ali izdvojenim dijelovima depozita koji čine zasebnu stratigrafsku, vremensku i razvojnu sekvencu. Budući da se radi o višeslojnim nalazištima ti su dijelovi depozita uvijek pozicionirani neposredno iznad slojeva klasične hvarske kulture. Međutim, premda čini najvažniji i najbrojniji sadržaj, kanelirana keramika nije jedini sadržaj tih dijelova depozita, nego je uvijek asocirana s elementima degenerirane hvarske kulture, prepoznatljive u tehnici keramičke produkcije, dijelu keramičkih oblika i rijetkim primjerima njezina ukrasnog sustava.

Nasuprot tomu, Lastvine se danas iskazuju ponajprije kao jedini primjer jednoslojnog nalazišta na kojemu kaneliranoj keramici ne prethodi nikakav stariji sadržaj koji bi ispunjavao poseban dio depozita, a nema čak ni pojedinačnih primjera arhaičnije građe. Isto tako, ne postoji nikakav posebno formiran dio depozita s mlađom građom koji bi slijedio nakon kanelirane keramike. Zbog toga je ovdje važno naglasiti da pojedinačni keramički nalazi koje su J. Chapman i Š. Batović pripri-

near Perast and Beran krš,²⁷ Gudnja,²⁸ Ravlića pećina,²⁹ Markova špilja,³⁰ Vela spila,³¹ Vlaška peć,³² etc. channelled pottery belongs to thin but detached parts of deposit that make separate stratigraphic, chronological and developmental sequence. Since these were multilayered sites these parts of the deposit were regularly positioned directly over the layers with the classic Hvar culture. However, although it is the most important and the most abundant component, the channelled ware is not the only content of these parts of the deposit, but it is always associated with the elements of degenerated Hvar culture, recognizable in the technique of pottery production, some of pottery forms and rare examples of its decorative system.

As opposed to this Lastvine stands out as the only example of a single-layered site where channelled pottery is not preceded by some earlier content that might fill special part of the deposit, and there are even no individual examples of more archaic material. Likewise there is no separately formed part of deposit with younger finds that might come after the channelled ware. Therefore it is important to emphasize that individual pottery finds which were ascribed to the Early Bronze Age³³ by J. Chapman and Š. Batović are not an illustration of developmental dynamics similar to the ones at other sites, but they are a consequence of the same circumstances that led to presence of the mentioned example of a bowl with flattened and expanded rim towards the interior of the vessel (T. XV, 2). These activities did not lead to forming special deposit as they were not concentrated on the area of the Early Eneolithic settlement

²⁴ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71.

²⁵ B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

²⁶ N. PETRIĆ, 1976, 304 i dalje.

²⁷ Č. MARKOVIĆ, 1985.

²⁸ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71.

²⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

³⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1970, Pl. 1: 1, 2, Pl. 2: 1-4, Pl. 3: 1, 3-5, Pl. 4: 2-9.

³¹ B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005, 223-232.

³² S. FORENBAHER, 1987, 1-15; S. FORENBAHER, 1987a, 66-67.

²⁷ Č. MARKOVIĆ, 1985.

²⁸ B. MARIJANOVIĆ, 2005, 39-71.

²⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2012, 81-88.

³⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1970, Pl. 1: 1, 2, Pl. 2: 1-4, Pl. 3: 1, 3-5, Pl. 4: 2-9.

³¹ B. ČEČUK, D. RADIĆ, 2005, 223-232.

³² S. FORENBAHER, 1987, 1-15; S. FORENBAHER, 1987a, 66-67.

³³ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

sali ranom brončanom dobu³³ nisu ilustracija razvojnih dinamika sličnih onima na drugim nalazištima, nego su posljedica istih onih okolnosti koje su dovele i do prisutnosti ranije spomenutog primjera zdjele sa zaravnjenim i prema unutrašnjosti recipijenta proširenim obodom (T. XV, 2). Te aktivnosti nisu dovele do formiranja posebnog depozita jer i nisu bile koncentrirane na prostor ranoeneolitičkog naselja nego na njegovo okruženje, odvijale su se u znatno kraćem vremenskom rasponu, a i ne pripadaju ranom brončanom dobu. S druge strane, kanelirana keramika na Lastvinama nije zastupljena kao dominantna nego kao jedina keramička vrsta, a kasnoneolitičke tradicije do stanovite se mjere mogu uočiti samo u tehnici izradbe i pojedinačnim primjercima keramičkih tipova. U usporedbi s pojavama na drugim nalazištima to je bitna kvalitativna razlika. Napokon, premda kanelirani ukras ni na drugim ranoeneolitičkim nalazištima jadranskog područja nije ni stereotipan ni kruto kanoniziran, njegovo je variranje na Lastvinama daleko raznovrsnije i u tehnici izvođenja i u oblikovanju. U tom smislu, posebnost Lastvina iskazuje se kroz: diskretno izvedena rebra koja se u dosta pravilnom ritmu izmjenjuju po trbušnom segmentu posude stvarajući privid kaneliranog ukrasa iako među njima nema žljebova (T. XVII, 4); kanelure s visokim, zaobljenim rebrima i širokim, ali vrlo plitkim žlijebom između njih (T. XIX, 3-4; T. X, 3; T. XIV, 1-2); gusto izvedene kanelure zaobljenih rebara razdvojene uskim dubokim žljebovima koji čitavoj površini daju rebrast izgled (T. XIX, 5; T. X, 2); arhitektonski oblikovane kanelure s oštrim rebrima, ravnim i pravilnim bočnim plohama te dubokim žljebovima „V“ profila (T. XX, 1-3; T. XI, 4; T. XII, 1-2, 4; T. XIII, 4); lažne drške ukrašene istim postupkom, koje osim toga čine i tipološku posebnost Lastvina (T. XX, 4-5; T. X, 1; T. XIII, 3).

Navedene razlike i u cjelini tehnički razvijeni, a time sadržajno bogatiji i likovno profi-

but on its surroundings, they happened in much shorter period, and they do not belong to the Early Bronze Age. On the other hand channelled pottery at Lastvine is not represented as a dominant but as the only pottery type, and Late Neolithic traditions can be noticed to a certain degree only in the production technique and individual examples of pottery types. In comparison with other sites this is an important qualitative difference. Finally although the channelled decoration is not stereotyped or rigidly canonized, its variation at Lastvine is far more diverse in the technique of execution and shaping. In that regard uniqueness of Lastvine is expressed through discreetly executed ribs that alternate on the belly segment in quite regular rhythm creating an impression of the channelled decoration although there are no grooves between them (T. XVII, 4); channels with high rounded ribs and wide but very shallow groove between them (T. XIX, 3-4; T. X, 3; T. XIV, 1-2); densely executed channels with rounded ribs separated with narrow deep grooves that give ribbed appearance to the entire surface (T. XIX, 5; T. X, 2); architecturally shaped channels with sharp ribs, flat and regular sides and deep “V” profiled grooves (T. XX, 1-3; T. XI, 4; T. XII, 1-2, 4; T. XIII, 4); false handles decorated in the same way that are also typological specialty of Lastvine (T. XX, 4-5; T. X, 1; T. XIII, 3).

Mentioned differences and technically more developed decorative style (therefore also richer in terms of contents and artistically more delicate) of Lastvine simply impose a question of reasons that led to them.

However a very important fact needs to be stressed here. As the site of Lastvine is single-layered, without any stratigraphic possibilities for distinguishing narrower chronological sequences, we can end the discussion on relations between the pottery decorated with applied embossed ribs and the one decorated with channelling in the sense of Dimitrijević's periodization of the Eneolithic in

³³ J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 209.

njeniji ukrasni stil Lastvina sami po sebi nameću pitanje uzroka koji su do njih doveli.

Međutim, prije toga, ovdje je potrebno posebno naglasiti jednu vrlo važnu činjenicu. Naime, svojom jednoslojnošću, u kojoj nema nikakvih stratigrafskih mogućnosti za izdvajanje užih vremenskih sekvenci, Lastvine definitivno zaključuju raspravu o odnosu keramike ukrašene apliciranim plastičnim rebrima i one ukrašene kaneliranjem u smislu Dimitrijevićeve periodizacije eneolitika na Jadranu. Te dvije pojave i u kronološkom i u svakom drugom pogledu čine koherentnu cjelinu, točno onako kako je to prvi put istaknuto pri objavi Ravlića pećine.³⁴

U odgovoru na prethodno postavljeno pitanje postoje dva uporišta: jedno neizravno i jedno izravno.

Prvo čine malobrojni ali tipološki vrlo indikativni primjerci vrčeva iz Ravlića pećine³⁵ koji se mogu uspješno uspoređivati s odgovarajućim nalazima na bosanskim eneolitičkim nalazištima: Alihodže³⁶, Debelo brdo³⁷, Varvara³⁸ i Prusac³⁹. Premda nijedno od njih ne pripada autentičnoj i samostalnoj badenskoj kulturi, svi keramički nalazi usporedivi s vrčevima iz Ravlića pećine nedvojbeno ulaze u krug standardnih tipoloških pojava klasične badenske kulture, a njihova je prisutnost na tim nalazištima samo posljedica složenih kulturnih dinamika na prijelazu iz kasnog neolitika u rani eneolitik na tomu području. Ta činjenica nije važna zbog povezivanja vrčeva iz Ravlića pećine s tim kulturnim ambijentom samo na razini tipološke komparacije, nego znatno više zbog razloga navedenih već pri objavi Ravlića pećine, odnosno mogućeg udjela badenskog kulturnog prostora u uvođenju nove i na ja-

the Adriatic. These two phenomena make a coherent whole both in chronological and every other aspect, just like it was emphasized when Ravlića pećina was published first.³⁴

To answer the question posed we can rely on two sets of arguments: one of them is indirect and the other direct.

The first one refers to scarce but typologically very indicative examples of jugs from Ravlića pećina³⁵ that can be compared with the corresponding finds from the Bosnian Eneolithic sites: Alihodže³⁶, Debelo brdo³⁷, Varvara³⁸ and Prusac³⁹. Although none of them belonged to the authentic and independent Baden culture, all pottery finds comparable with jugs from Ravlića pećina undoubtedly belong to the circle of standard typological phenomena of the classic Baden culture, and their presence at these sites is only a consequence of complex cultural dynamics at the transition from the Late Neolithic to the Early Eneolithic in this region. This fact is not important because of associations of jugs from Ravlića pećina with this cultural ambiance only at the level of typological comparison but much more owing to reasons mentioned in original publication of Ravlića pećina, that is possible influence of the Baden cultural area in introducing channelling as a new and previously unknown decoration technique in the Adriatic region. It stands to reason that this could not have been direct but only utterly indirect contribution, and Bosnian sites and generally territory of Bosnia in that context could have had the role of crucial link between the Adriatic and Pannonian spatial and cultural environment. It is also important to emphasize that scope of this Baden in-

³⁴ B. MARIJANOVIĆ, 1981, 33-36, 49-52.

³⁵ B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51, T. XXXII 1, T. XXXII 4.

³⁶ A. BENAC, 1964, 124; B. ČOVIĆ, 1965, 67; A. BENAC, 1979, 16; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 175-181.

³⁷ A. BENAC, 1979, 16; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51.

³⁸ B. ČOVIĆ, 1977, 45-54; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51.

³⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2001, 90 i dalje; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 167-170.

³⁴ B. MARIJANOVIĆ, 1981, 33-36, 49-52.

³⁵ B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51, T. XXXII 1, T. XXXII 4.

³⁶ A. BENAC, 1964, 124; B. ČOVIĆ, 1965, 67; A. BENAC, 1979, 16; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 175-181.

³⁷ A. BENAC, 1979, 16; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51.

³⁸ B. ČOVIĆ, 1977, 45-54; B. MARIJANOVIĆ, 1981, 51.

³⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2001, 90 ff; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 167-170.

dranskom prostoru dotad neprimjenjivane ukrasne tehnike: kaneliranja. Razumije se, tu se nikako nije moglo raditi o izravnom nego tek posve posrednom doprinosu, a bosanska nalazišta i općenito područje Bosne u tomu su kontekstu mogli imati ulogu ključne poveznice između jadranskog i panonskog prostornog i kulturnog ambijenta. Važno je, također, naglasiti da opseg toga badenskog udjela nije mogao biti velik, a posebno nije mogao biti odlučujući na južnom dijelu jadranskog prostora i njegova zaleđa gdje su utjecaji Bubanj-Salcuta kulturnog ambijenta i njegovih ishodnica na području Albanije i Makedonije bili komunikacijski jednostavniji i time znatno prirodniji. Udio badenske i Bubanj-Salcuta komponente u formiranju tog novog izraza na Jadranu akceptirao je i S. Dimitrijević, s tom razlikom što je smatrao da bi ti elementi odražavali tek drugi dio procesa u formiranju ranoga eneolitika.⁴⁰

Drugo uporište u odgovoru na postavljeno pitanje nalazi se na samim Lastvinama i to ponajprije u jedinim primjerima eneolitičkih idola na jadranskom području. Već pri njihovoj objavi posve je jasno istaknuta povezanost s istovrsnim primjerima u badenskom kulturnom ambijentu, a time naznačen i pravac iz kojeg bi mogle generirati i druge posebnosti na Lastvinama.⁴¹ U tom smislu ovdje nisu potrebne nikakve promjene, a tada navedenim nekim analognim primjerima – Bešeňov⁴², Vinča⁴³, Vučedol⁴⁴, Káposztásmegyer-Farkaserdőről⁴⁵, Szólád⁴⁶, Balatonszemes⁴⁷ – ovdje je kao daljnju argumentaciju moguće dodati npr. Balatonőszöd-Temetői Dűlő⁴⁸ ili neke od primjera iz iscrpnog pregleda N. Kalicza: Tököl-Donauufer, Aparhant, Szolnok, Pilismarót-szobi, Esztergom, Székesfehérvár-Nyúldomb⁴⁹ etc.

fluence could not have been big, and it could not be decisive particularly in the southern part of the Adriatic region and its hinterland where influences of Bubanj-Salcuta cultural circle and its derivatives in Albania and Macedonia were simpler in terms of communication and therefore more natural. Share of the Baden and Bubanj-Salcuta components in formation of this new expression in the Adriatic was accepted by S. Dimitrijević, but he believed that these elements reflected only second part of the process of formation of the Early Eneolithic.⁴⁰

The second set of arguments in the answer to the posed question can be found in Lastvine, primarily in unique examples of the Eneolithic idols in the Adriatic region. When they were published their associations with identical examples in the Baden cultural circle were emphasized, and in that way the direction was implied wherefrom other special characteristic at Lastvine could have originated.⁴¹ In that sense nothing needs to be added, and list of analogous examples from that publication – Bešeňov⁴², Vinča⁴³, Vučedol⁴⁴, Káposztásmegyer-Farkaserdőről⁴⁵, Szólád⁴⁶, Balatonszemes⁴⁷ – can be supplemented with e.g. Balatonőszöd-Temetői Dűlő⁴⁸ or some of specimens from an extensive overview by N. Kalicz: Tököl-Donauufer, Aparhant, Szolnok, Pilismarót-szobi, Tápé-Malajdok, Esztergom, Székesfehérvár-Nyúldomb⁴⁹ etc.

It is clear that the mentioned relations do not imply some firm culturological connecting of Lastvine with this geographical and cultural environment, and even less

⁴⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 373.

⁴¹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 41-42.

⁴² J. VLADÁR, 1979, Fig. 36-37.

⁴³ J. KOROŠEC, 1952, 5-13, Fig. 1a-b; N. TASIĆ, 1981, 27-32, Fig. 1-3.

⁴⁴ T. TEŽAK-GREGL, 1988, 11-19, T. 1-2; T. TEŽAK-GREGL, 1998, Fig. 47.

⁴⁵ A. ENDRÓDI, 1988, 81-85.

⁴⁶ M. BONDÁR, 2002, 41-48, 2/2.

⁴⁷ M. BONDÁR, 2006, 107-134, Fig. 8/1-3.

⁴⁸ H. TUNDE, 2010, Abb. 9-11.

⁴⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 373.

⁴¹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 41-42.

⁴² J. VLADÁR, 1979, Fig. 36-37.

⁴³ J. KOROŠEC, 1952, 5-13, Fig. 1a-b; N. TASIĆ, 1981, 27-32, Fig. 1-3.

⁴⁴ T. TEŽAK-GREGL, 1988, 11-19, T. 1-2; T. TEŽAK-GREGL, 1998, Fig. 47.

⁴⁵ A. ENDRÓDI, 1988, 81-85.

⁴⁶ M. BONDÁR, 2002, 41-48, 2/2.

⁴⁷ M. BONDÁR, 2006, 107-134, Fig. 8/1-3.

⁴⁸ H. TUNDE, 2010, Abb. 9-11.

⁴⁹ N. KALICZ, 2002, 8-10, 14.

Tápé-Malajdok, Esztergom, Székesfehérvár-Nyúldomb⁴⁹ itd.

Posve je jasno da navedene relacije nikako ne podrazumijevaju neko čvrsto kulturološko povezivanje Lastvina s tim zemljopisnim i kulturnim ambijentom, a još manje izjednačavanje s njegovim sadržajem. Ovdje je riječ samo o povezivanju s jednom ideološkom koncepcijom i religijskom praksom koja se u arheološkom smislu iskazuje kroz disperziju formi oblikovanih prema zahtjevima onih idejnih odrednica koje dovode do njihova nastajanja. Međutim, takva povezanost važna je i zbog toga što otvara široke mogućnosti disperzije i drugih ideja, obrazaca ponašanja i praksi, uključujući i one koje se iskazuju u drugim medijima, prije svega u ukrasnim stilovima u keramičkoj produkciji. U tome kontekstu ukrasni sustav na finoj keramici Lastvina ima jednaku uporišnu dimenziju kao i nalazi akefalnih idola. Naime, gotovo sve one razlike koje postoje između kaneliranja na keramici s Lastvina i keramici ostalih istodobnih nalazišta s jadranskog područja moguće je prepoznati kao sličnosti s istovrsnim ukrasima na keramici badenske kulture B2/C stupnja prema periodizaciji S. Dimitrijevića – organizirani rebrasti ukrasi, uske kanelure, žljebovi izvedeni tupim instrumentom (*Rillenverzierung*), plastične grebenaste aplikacije⁵⁰ – pa se same po sebi izvrsno uklapaju u širi kontekst vjerojatnog ideološkog i religijskog približavanja, a njihovo je postojanje moguće promatrati kao vrlo dobru ilustraciju njegovih sekundarnih posljedica. S druge strane, kako te sličnosti ipak sugeriraju mogućnost nešto bližih populacijskih povezanosti i prožimanja, treba posebno naglasiti da badenska kultura nije ostvarila nikakav teritorijalni prodor prema Jadranu, kao što ni nositelje jadranskog ranog eneolitika nije moguće prepoznati u dubokom zaobalju, pa je već zbog toga ta mogućnost posve u zoni spekulacija. Osim toga,

identifying with its content. Here we have association with an ideological concept and religious practice that is expressed in archaeological sense through a dispersion of forms shaped in accordance with those conceptual determinants that lead to its creation. However such association is important because it opens up wide possibilities of dispersion of other ideas, behaviour patterns and practices including the ones expressed in other media, primarily in decorative styles in pottery production. In that context decorative system on fine pottery from Lastvine has identical stronghold as the finds of acephalic idols. Namely all those differences between the channelling on pottery from Lastvine and pottery from other synchronous sites from the Adriatic region can be recognized as similarities with identical decorations on the Baden culture pottery of B2/C stage according to S. Dimitrijević's periodization – organized ribbed decorations, narrow channels, grooves made with a blunt instrument (*Rillenverzierung*), embossed ridged appliques⁵⁰ – corresponding in that way very well to the wider context of probable ideological and religious rapprochement, and their presence can be interpreted as a good illustration of their secondary consequences. On the other hand since these similarities suggest possibility of somewhat closer population connections and mixings, we have to emphasize the fact that the Baden culture made no territorial penetrations towards the Adriatic, and the representatives of the Adriatic Early Eneolithic cannot be found in deep hinterland, leaving this possibility completely speculative. Furthermore despite pronounced general similarities, we cannot find some definite model in the Baden cultural area for the channelled pottery from Lastvine, and we cannot claim that it only imitates a certain pattern without any creative pretensions. What is more architecturally shaped channels are specific

⁴⁹ N. KALICZ, 2002, 8-10, 14.

⁵⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979a, 214.

⁵⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979a, 214.

unatoč naglašenim općim sličnostima, za kaneliranu keramiku Lastvina ipak nije moguće pronaći neki određeni uzor u badenskom kulturnom prostoru, niti je moguće tvrditi da bez ikakvih kreativnih pretenzija samo oponaša određeni obrazac. Štoviše, arhitekturno oblikovane kanelure i u tehničkom i u likovnom pogledu čine posebnost Lastvina, a isto to je moguće konstatirati i za lažne drške s tom vrstom ukrasa. Napokon, na Lastvinama su kanelure jedina vrsta ukrasa fine keramike, a u cjelini se doimaju raznovrsnijim i bogatijim. Zbog tih se razloga čini i nepotrebnim i neumjesnim upuštati u pokušaj traženja posve određenog ili određenih izvora kaneliranih ukrasa na Lastvinama. Jedno je ipak sigurno. Taj ukras nije nikakva originalna pojava jadranskog kulturnog prostora nego je izraz općeg duha vremena obilježenog ukrasnim stilom koji karakterizira rani eneolitik velikog dijela jugoistočne Europe, a u kojem kreativno iscrpljene i bezidejne kasnoneolitičke/ranoeneolitičke jadranske zajednice pronalaze dio svog novog identiteta. Na jednak ili vrlo sličan način na koji je južni ogranak Bujanj-Salcuta kompleksa i njegovih ishodnica pridonio širenju tog stila na južni dio istočnog Jadrana, badenski kulturni prostor mogao je pridonijeti njegovom uvođenju na periferiji srednjeg Jadrana. Pri svemu tomu potrebno je imati na umu da su šira populacijska gibanja, koja su se u ranom eneolitku događala na velikim prostorima, a u značajnoj mjeri prelijevala i na područje jugoistočne Europe, mogla dovoditi do povremenih kontakata zajednica s različitim kulturnim tradicijama i razvojnim dinamikama, te da su takvi kontakti mogli predstavljati onaj mehanizam koji je širenjem vodećih obrazaca u ukrašavanju keramike bitno pridonosio smanjivanju različitosti i njihovom međusobnom stilskom približavanju. No, ta pitanja već izlaze izvan okvira ovoga priloga.

Prethodno istaknutim sličnostima kaneliranja na finoj keramici Lastvina i istovrsnog načina ukrašavanja u badenskoj kulturi te mo-

of Lastvine in technical and visual terms, and the same can be said about false handles with this kind of decoration. Finally at Lastvine channels are the only type of decoration of fine pottery, and generally they seem more diverse and richer. Therefore it seems unnecessary and inappropriate to try to find a specific source or sources of the channelled ornament at Lastvine. One thing is for sure. This decoration is not an original phenomenon specific of the Adriatic cultural area but it is an expression of general atmosphere of the time marked by decorative style that is characteristic of the Early Eneolithic of a big part of south-eastern Europe in which Late Neolithic/Early Eneolithic communities of the eastern Adriatic found a part of their new identity in a state of creative exhaustion and absence of ideas. The Baden cultural area could have contributed to its introduction at the periphery of the central Adriatic in a similar or identical way as the southern branch of the Bujanj-Salcuta complex and its derivatives contributed to spreading of this style to the southern part of the eastern Adriatic. We have to keep in mind that wide population movements that happened in large areas in the Early Eneolithic, and encompassed the area of south-eastern Europe, might have led to occasional contacts with different cultural traditions and developmental dynamics and that such contacts might have been a mechanism that spread the dominant pattern in pottery decoration contributing in that way significantly to reducing differences and their mutual stylistic rapprochement. But these issues do not belong to the framework of this paper.

Chronological indicators do not oppose previously stressed similarities of channelling on fine pottery from Lastvine and identical way of decoration in the Baden culture, and possible influence of this cultural environment in spreading of the dominant decorative style into a part of the eastern Adriatic region, in a previously described manner. Ex-

gući udio tog kulturnog ambijenta u širenju vodećeg ukrasnog stila i na jedan dio istočnojadranskog prostora, a na način kako je to prethodno skicirano, ne suprotstavljaju se ni razlozi kronološke naravi. S iznimkom uzorka GrNo 15243, ostali kronometrijski podatci dobiveni već pri iskopavanjima J. Chapmana i Š. Batovića⁵¹ ne izlaze bitno izvan vremenskih okvira mogućeg kulturnog međudjelovanja na širokom području jugoistočne Europe.

Ostaje na kraju ulomak posude koji je u ranijem izlaganju izdvojen iz osnovnog kulturnog i kronološkog konteksta nalazišta na Lastvinama (T. XV, 2). Kao što je već navedeno, slične malobrojne nalaze sa svojih iskopavanja J. Chapman i Š. Batović pripisali su ranom brončanom dobu. Premda su takvi tipovi posuda poznati i s nalazišta koja pripadaju tom vremenskom odsjeku brončanog doba, ne treba zaboraviti da je taj tip posuda u mnogobrojnim primjercima i brojnim varijantama zastupljen već u razvijenoj fazi eneolitika jadranskog područja i zaobalja, te da predstavlja jednu od dvije vodeće keramografske pojave toga vremenskog odsjeka prapovijesti.⁵² S druge strane, ni izvedeni ukras nije nepoznat na istovrsnim eneolitičkim nalazima, a u cjelini je blizak ukrasima „ljubljskog stila“ premda je nešto rustikalniji. Taj je nalaz moguće vrlo dobro povezati s mlađom eneolitičkom građom s Bukovića-Veleševa, nalazišta udaljenog od Lastvina nekoliko stotina metara, koja tvori koherentnu cjelinu karakterističnu upravo za mlađi vremenski odsjek eneolitika.⁵³ Budući da na Lastvinama ne postoji depozit kojem bi taj nalaz pripadao, niti postoje drugi nalazi s kojim bi tvorilo posebnu skupinu te kako na Bukoviću ne postoje nalazi kanelirane

cept for sample GrNo 15243, other chronometric information acquired in the excavations by J. Chapman and Š. Batović⁵¹ do not deviate significantly from the chronological framework of possible cultural interaction in the wide area of south-eastern Europe.

At the end there is a pottery sherd that has been singled out of the main cultural and chronological context of the site at Lastvine (T. XV, 2). As already mentioned, J. Chapman and Š. Batović ascribed similar scarce finds from their excavation to the Early Bronze Age. Although such vessel types were found at the sites that belong to that chronological segment of the Bronze Age, we must keep in mind that this vessel type in many examples and numerous variants was present in the advanced phase of the Eneolithic of the Adriatic region and its hinterland and that it is one the two most distinct ceramographic phenomena of this chronological segment of prehistory.⁵² On the other hand, the executed ornament is not unknown on identical Eneolithic finds, and it is generally close to ornaments of “Ljubljana style”, though it is more rustic. This find can be associated with younger Eneolithic finds from Buković-Veleševa, a site that is only few hundreds meters distant from Lastvine, that makes a coherent whole characteristic of the younger chronological segment of the Eneolithic.⁵³ Since there is no corresponding deposit at Lastvine, or other finds that might make a special group together with this fragment, and since there are no finds of channelled pottery in Buković, it is clear that there are two sites one of which belongs to the Early Eneolithic – Lastvine, and the oth-

⁵¹ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 202-203.

⁵² B. ČOVIĆ, 1983, 107-108; B. MARIJANOVIĆ, 2000, 84-85; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 141.

⁵³ B. MARIJANOVIĆ, 2012a, 11-29.

⁵¹ J. CHAPMAN et al., 1990, 32-33; J. CHAPMAN, R. S. SHIEL, Š. BATOVIĆ, 1996, 202-203.

⁵² B. ČOVIĆ, 1983, 107-108; B. MARIJANOVIĆ, 2000, 84-85; B. MARIJANOVIĆ, 2003, 141.

⁵³ B. MARIJANOVIĆ, 2012a, 11-29.

keramike, očigledno je da se radi o dva posebna nalazišta od kojih jedno – Lastvine – pripada ranom, a drugo – Buković – razvijenom eneolitiku. Prema tomu, njegova prisutnost na Lastvinama nije ništa drugo nego posve slučajna posljedica izvannaseobinskih aktivnosti, privrednih ili kakvih drugih praksi koje su obuhvaćale i prostor starijeg naselja.

Ovaj prilog nisu završila oba autora nego samo jedan, uz bolne osjećaje zbog iznenada i prerano preminulog sina LJUBKA MARIJANOVIĆA.

er – Buković – to the Advanced Eneolithic. Therefore its presence at Lastvine is just an accidental consequence of activities outside the settlement, farming or some other practices that encompassed the area of the older settlement.

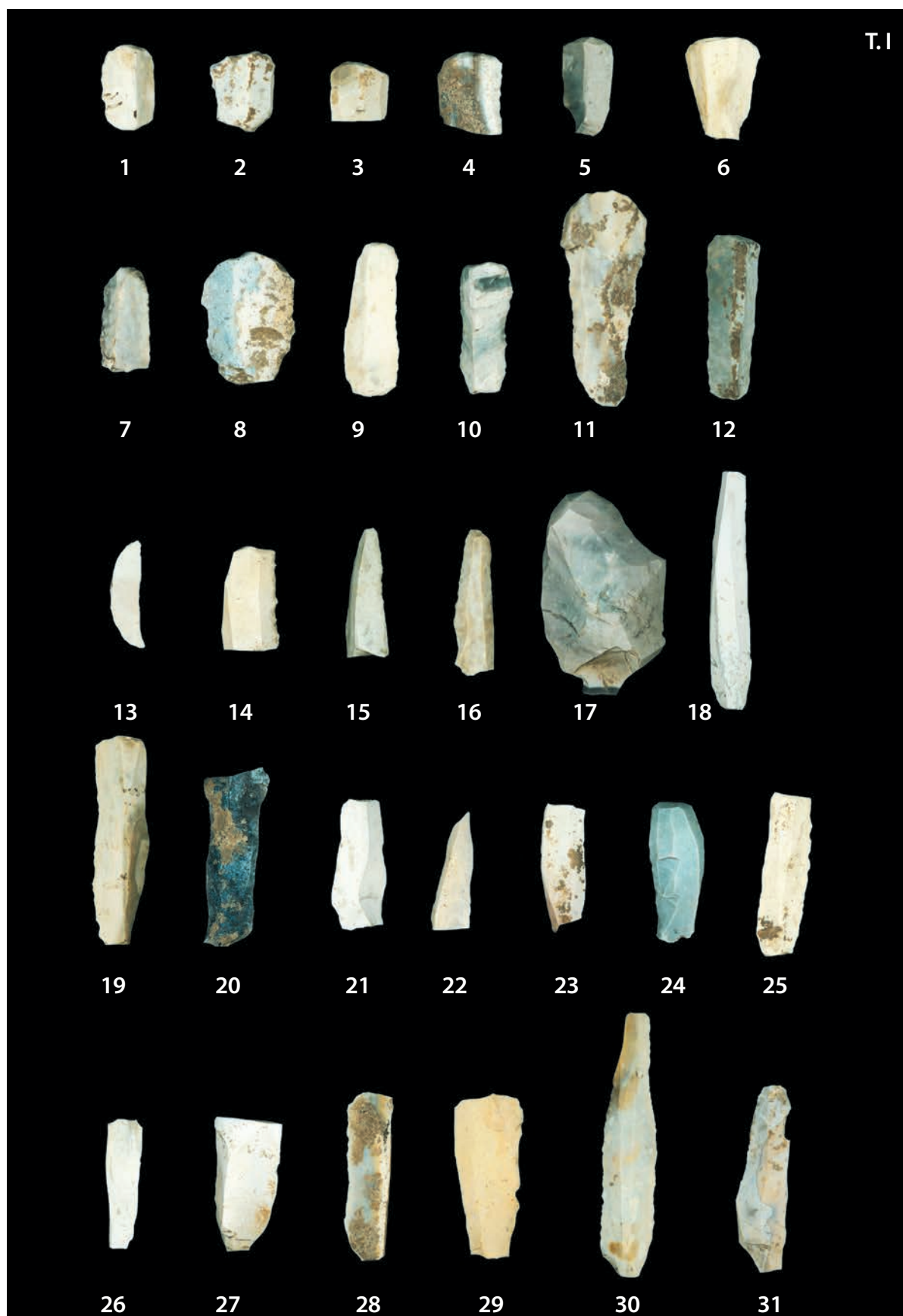
Translation: Marija Kostić

This article has not been completed by both authors but, painfully, by a single author due to the sudden death of his son LUBKO MARIJANOVIĆ.

LITERATURA / REFERENCES

- BENAC, A., 1964. – Alojz Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.
- BENAC, A., 1979. – Alojz Benac, Eneolitsko doba u Bosni i Hercegovini (Neka nova razmatranja), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 34, Sarajevo 15-26.
- BONDÁR, M., 2002. – Mária Bondár, A badeni kultúra emberábrázolásának újabb emlékei Somogy megyéből / The newer remnants of Baden Culture human depiction from Somogy county, *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 15, Kaposvár, 41-48.
- BONDÁR, M., 2006. – Mária Bondár, Kultúráváltások a rézkori emberábrázolások tükrében. Dunántúl / Cultural changes in the light of human representations during the Copper Age (Transdanubia), *Zalai Múzeum*, 15, Zalaegerszeg, 107-134.
- CHAPMAN, J. et al., 1990. – John Chapman, C. Schwartz, J. Turner, Robert S. Shiel, New Absolute Dates for Prehistoric and Roman Dalmatia, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 83, Split, 29-46.
- CHAPMAN, J., SHIEL, R. S., BATOVIĆ, Š., 1996. – John Chapman, Robert S. Shiel, Šime Batović, *The Changing Face of Dalmatia: Archaeological and Ecological Studies in a Mediterranean Landscape*, Leicester University Press, London – New York.
- ČEČUK, B., RADIĆ, D., 2005. – Božidar Čečuk, Dinko Radić, *Vela spila: višeslojno pretpovijesno nalazište – Vela Luka, otok Korčula*, Centar za kulturu Vela Luka, Vela Luka.
- ČOVIĆ, B., 1965. – Borivoj Čović, Uvod u stratigrafiju i kronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 20, Sarajevo, 27-145.
- ČOVIĆ, B., 1977. – Borivoj Čović, Velika gradina u Varvari - I. dio, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 32, Sarajevo, 5-173.
- ČOVIĆ, B., 1983. – Borivoj Čović, Eneolitski supstrat, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Brončano doba*, Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 103-113.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1970. – Stojan Dimitrijević, Zur Frage der kannelierten Keramik in der Hvar-Kultur, *Adriatica Praehistorica et Antiqua* (ur./eds.: D. Mirosavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić), Arheološki institut Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 105-122.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979. – Stojan Dimitrijević, Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali, *Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolitik*, Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 367-379.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979a – Stojan Dimitrijević, Badenska kultura, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Brončano doba*, Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 183-234.
- ENDRÓDI, A., 1988. – Anna Endrődi, Badeni idoltöredék Káposztásmegyér – Farkaserdőről / Badener Idolfragment aus Káposztásmgyer-Farkaserdő, *Archaeológiai Értesítő*, 114-115, Budapest, 81-85.
- FORENBAHER, S., 1987. – Stašo Forenbaher, Vlaška peć kod Senja: Rezultati istraživanja 1986., *Opuscula archaeologica*, 11-12, Zagreb, 1-15.
- FORENBAHER, S., 1987a. – Stašo Forenbaher, Vlaška peć, prehistorijski pećinski lokalitet, *Arheološki pregled*, 23, Beograd – Ljubljana, 66-67.
- FORENBAHER, S., 2000. – Stašo Forenbaher, “Nakovana Culture”: State of research, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb, 373-385.
- FORENBAHER, S., VRANJICAN, P., 1985. – Stašo Forenbaher, Pavle Vranjican, Vaganačka pećina, *Opuscula archaeologica*, 10, Zagreb, 1-21.

- KALICZ, N., 2002. – Nándor Kalicz, Eigenartige anthropomorphe Plastikderkupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken, *Budapest Régiségei*, 36 (In memoriam Rózsa Kalicz-Schreiber), Budapest, 11-53.
- KOROŠEC, J., 1952. – Josip Korošec, Statuete s posebno izdelano glavo v vinčanski kulturni skupini, *Arheološki vestnik*, III/1, Ljubljana, 5-13.
- MARIJANOVIĆ, B., 1981. – Brunislav Marijanović, Ravlića pećina (Peć Mlini), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 35/36, Sarajevo, 1-97.
- MARIJANOVIĆ, B., 1991. – Brunislav Marijanović, Kasna hvarsko-lisičićka kultura u eneolitu, *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga XCV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 27, Sarajevo, 185-192.
- MARIJANOVIĆ, B., 2001. – Brunislav Marijanović, Prusac (Biograd). Prapovijesno višeslojno nalazište - eneolitički slojevi, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 48-49 (1996-2000), Sarajevo, 91-114.
- MARIJANOVIĆ, B., 2003. – Brunislav Marijanović, *Eneolitik i eneolitičke kulture u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište u Mostaru, Mostar.
- MARIJANOVIĆ, B., 2005. – Brunislav Marijanović, *Gudnja – višeslojno prapovijesno nalazište*, Dubrovački muzeji – Arheološki muzej, Dubrovnik.
- MARIJANOVIĆ, B., 2009. – Brunislav Marijanović, Prvi nalazi eneolitičkih idola u Dalmaciji, *Archaeologia Adriatica*, 3, Zadar, 35-49.
- MARIJANOVIĆ, B., 2011. – Brunislav Marijanović, Benkovac - Više Lastvina, eneolitičko nalazište, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7 (2010), Zagreb, 518-520.
- MARIJANOVIĆ, B., 2012. – Brunislav Marijanović, *Ravlića pećina-Prapovijesno naselje*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka Gorica – Matica Hrvatska, Mostar.
- MARIJANOVIĆ, B., 2012a – Brunislav Marijanović, Nalazi eneolitičke keramike iz Bukovića-Veleševa (Benkovac), *Asseria*, 10, Zadar, 11-29.
- MARKOVIĆ, Č., 1985. – Čedomir Marković, *Neolit Crne Gore*, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog Fakulteta u Beogradu, Knjiga 5, Beograd.
- PETRIĆ, N., 1976. – Nikša Petrić, Prehistorijske kulture Pelješca, *Pelješki zbornik*, I, Zagreb, 295-313.
- PETRIĆ, N., 1980. – Nikša Petrić, Arheološka istraživanja poluotoka Pelješca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, Split, 111-118.
- TASIĆ, N., 1981. – Nikola Tasić, Die Idole der Badener Kultur in Vinča, *Archaeologia Jugoslavica*, 41, Beograd, 27-32.
- TEŽAK-GREGL, T., 1988. – Tihomila Težak-Gregl, O problemu idoloplastike u badenskoj kulturi, *Opuscula Archaeologica*, 13, Zagreb, 11-21.
- TEŽAK-GREGL, T., 1998. – Tihomila Težak-Gregl, Eneolitik, *Prapovijest* (ur./eds.: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl, N. Majnarić-Pandžić), Naklada Naprijed, Zagreb, 111-157.
- TUNDE, H., 2010. – Horvath Tunde, Manifestationen des Transzendenten in der Badener Siedlung von Balatonöszöd-Temetői Dúlő – Kultgegenstände, *Praehistorische Zeitschrift*, 85, Berlin, 79-119.
- VLADÁR, J., 1979. – Jozef Vladár, *Praveka plastika*, Tatran, Bratislava.

FOTOGRAFIJE / PHOTO: B. Marijanović, D. Vujević

T. II

1a

1b

2

3a

3b

4

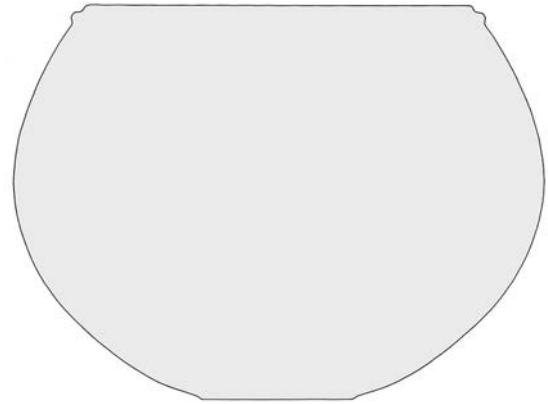
T. III

T. IV

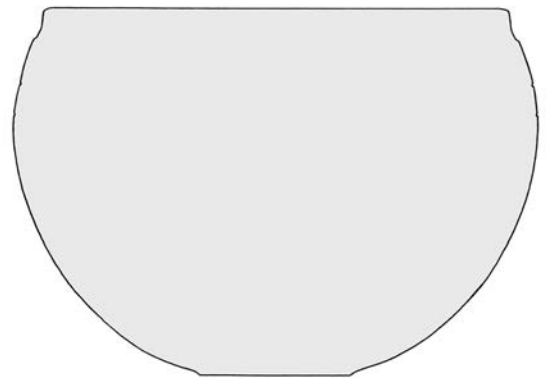
1a

1b

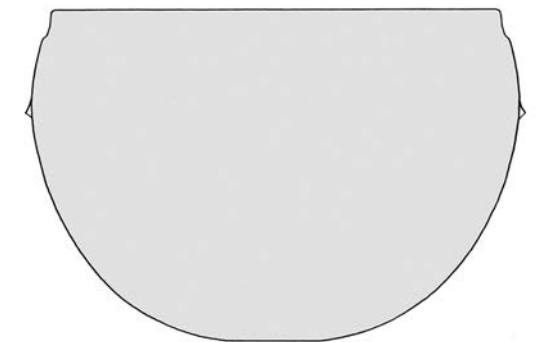
2a

2b

3a

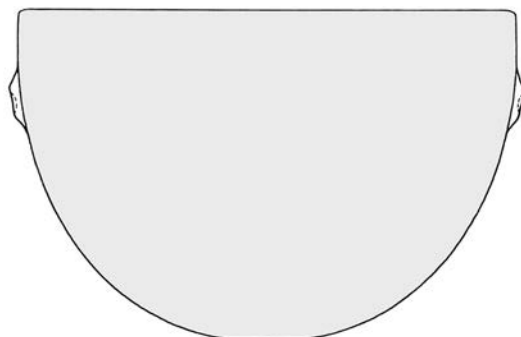

3b

T.V

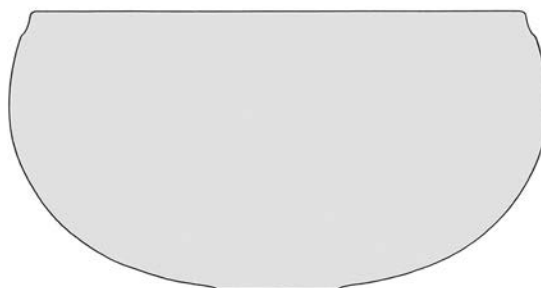
1a

1b

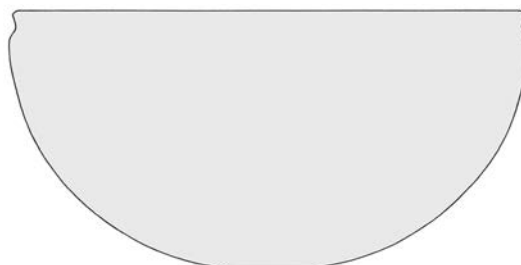
2a

2b

3a

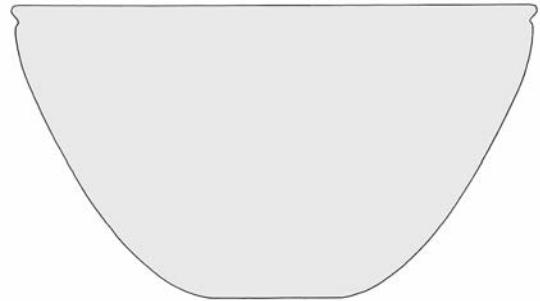

3b

T.VI

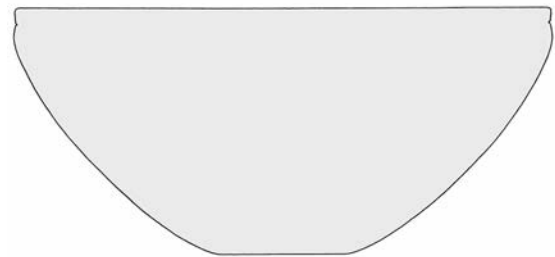
1a

1b

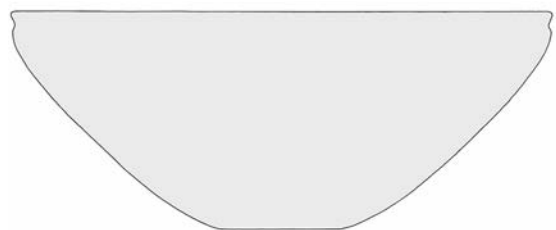
2a

2b

3a

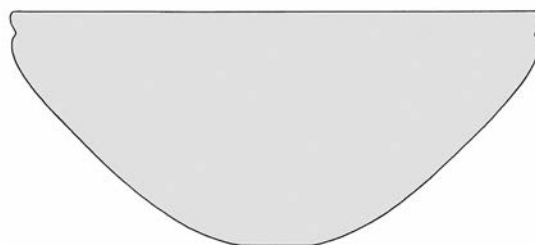

3b

T.VII

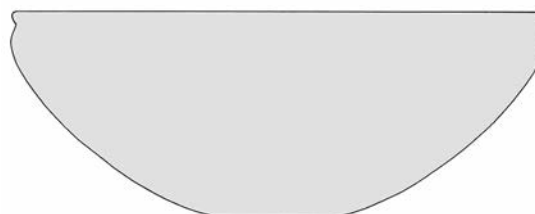
1a

1b

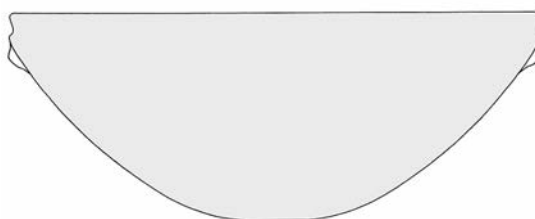
2a

2b

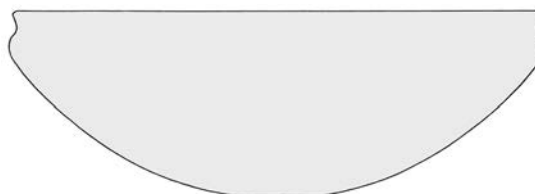
3a

3b

4a

4b

T. VIII

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

T. IX

1a

1b

2a

2b

3

4

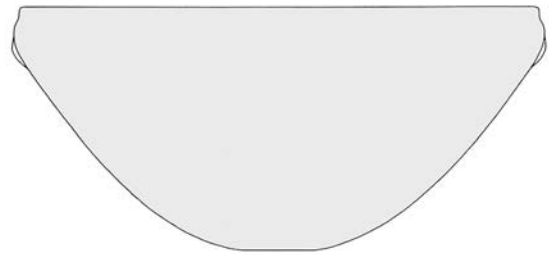

5

T.X

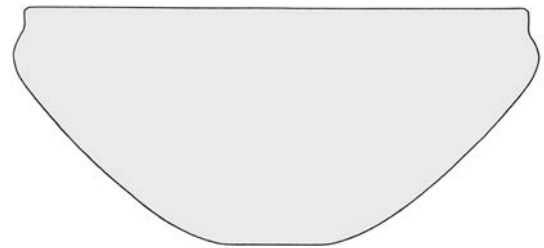
1a

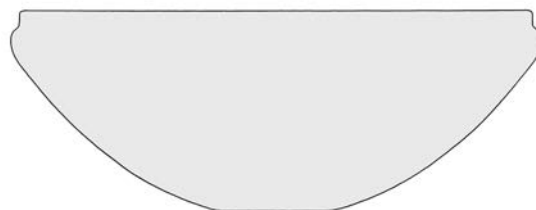
1b

2a

2b

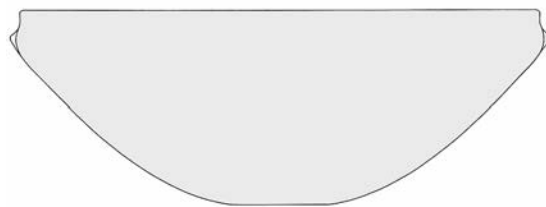

3a-b

T. XI

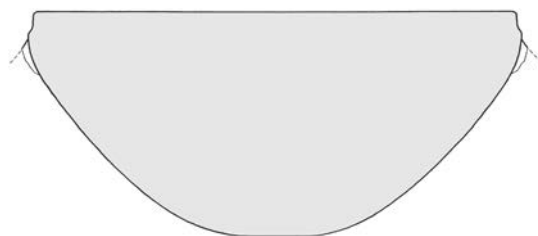
1a

1b

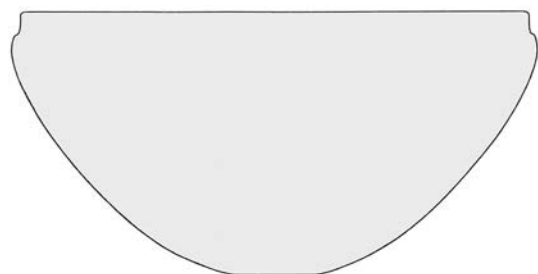
2a

2b

3a

3b

4a

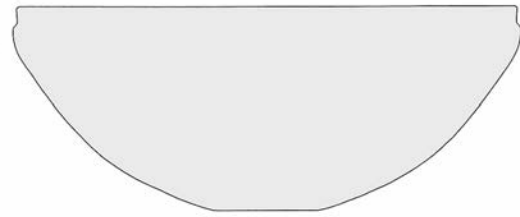

4b

T. XII

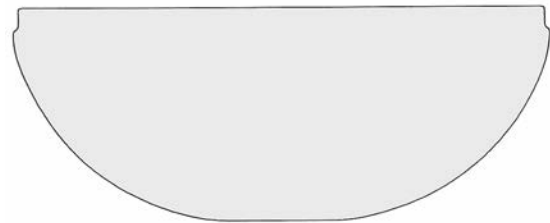
1a

1b

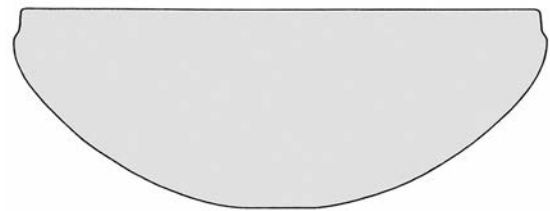
2a

2b

3a

3b

4a

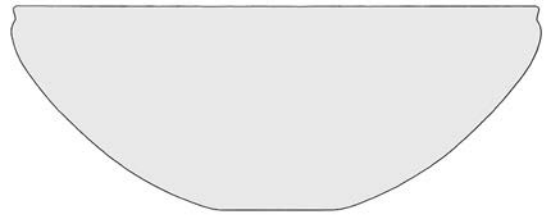

4b

T. XIII

1a

1b

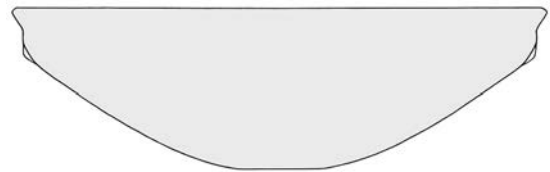
2a

2b

3a

3b

4a

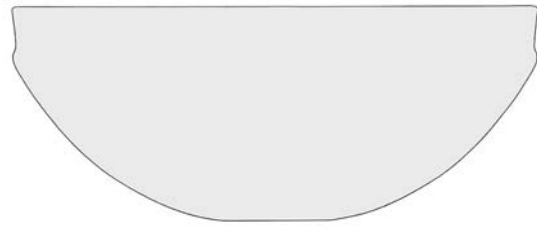

4b

T. XIV

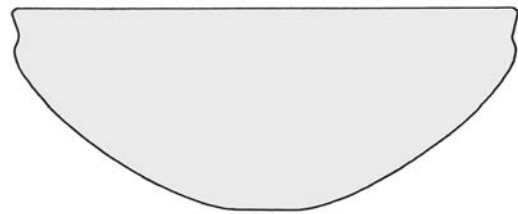
1a

1b

2a

2b

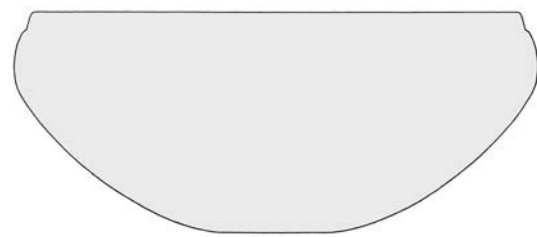
3a

3b

4a

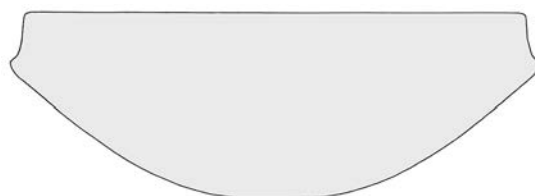

4b

T. XV

1a

1b

2

T. XVI

1

2

3

4

5

T. XVII

1

2

3

4

5

T. XVIII

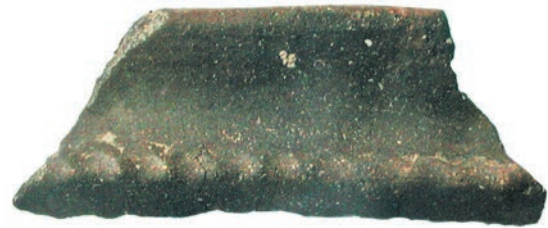
1

2

3

4

5

6

T. XIX

1

2

3

4

5

T. XX

1

2

3

4

5

